1937

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Ч. 11.

М. Бутович

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. Річник

ЧИСЛО 11. ЛИСТОПАД 1937

Український літак на військовім летовищі в Краснім.

Микола Лебединський.

На шлях янтарний з дубів лист паде..

На шлях янтарний з дубів лист паде
І дзвоном туги бють вітри з дібров...
І хтось там в сірій мряці знов іде —
І хтось чарівну казку шепче знов.

Чарівну казку ще недавніх днів...
Про рейд когорт і гул спіжових гірл,
Про злоту куряву, що йшла з степів
У громах пісні в соняшний простір.

І в мертвім листю знову щось шумить,
І над полями десь гуде псалом —
І знов крізь хмари сонце і блакить
Паде вогнем на хрест і на шолом!..

Паде вогнем цілющим і палким —
У збройній тіні устають з могил;
І знов ідуть у панцирях полки
І шлях дуднить і поле криє пил.

І йдуть вони, мов буря весняна
І вся земля пяніє від утіх —
Дуднить їх крок по прадідніх ланах
І сурмлять їм трембіти золоті...

Із записок сімнацятьлітньої

(Продовження записок поміщених в Л. Ч. К. ч. XI. 1936 р.)

Написала: *В. Литинська.*

4. XI. Понеділок. З дня 3—4. в ночі о год. 12.30 сильна перестрілка коло нас, крики, зойки ранених, стріли з машинових крісів не умовкають, так хвилями ясно, як в день.

Рано довідуємося, що церкву св. Юра заняли польські відділи і бачимо на горі коло Хреста їх національний прапор. Всі шиби потовчені, бідний наш коханий Юр.

Сьогодні знову була у нас ревізія.

5. XI. В ночі боротьба тріває дальше, але десь нижче від нас. Коло год. 11-ої рано ми побачили в дорозі від вул. Шептицьких польських вояків з крісами, які зачали кричати, „замикаць окна". Оля Л. відбігла від вікна, в тій секунді паде стріл. Ми втікли до передпокою, тоді упав другий стріл. За хвилину прийшла ревізія до камяниці. Ох! Боже! Стріляниниа триває дальше.

6. XI. Вода сьогодні замкнена, можна дістати аж на вул. Каспра Бочковського, з криниці. Коло год. 11—12-ої приніс якийсь легіоніст карточку до мене від хор. Ліс., який був у школі Конарського, як парляментарист. В карточці, лише кілька слів „здоров і може незабаром побачимося". Ох! Влодзю, Ви і не думали, яку радість нам всім справили — піднесли в нас духа, якого ми майже тратили — розпука нас огортала і в таку важку хвилину приходить вістка від наших, — доки жити буду, ця хвилина лишиться в моїй памяті. Очікуємо Вас!

8. XI. Сьогодні знову була вістка від хор. Ліс. Пополудні зачали наші артилерійський вогонь, кажуть, що з Високого Замку. Як дивні враження переживаємо, знаючи, що це наші стріляють. Не менше від нас і вони переживають, бо певно не один з них має по цій стороні своїх найдорожчих, на яких звернені дула їхніх гармат і крісів.

10. XI. Вже покинула я плач і зневіру, не сиджу вже даром. Не сльоз нам треба тепер, потребуємо рук, які неслиб поміч тим, котрі більше терплять від нас, бо терплять фізично і морально.

Марійка К. втягнула мене в кружок своїх знакомих і хоча я наймолодша з них, також до чогось придамся. Я її дуже вдячна за те, що можу брати участь в ношенню харчів і всяких річей першої потреби нашим раненим на техніку, де вони лежать. Є їх тут богато ще з австрійської армії. Вони дуже бідні, бо сестрички Червоного Хреста доглядають краще лише своїх. Всякі потрібні річі випрошуємо між знакомими. У Марійки також варять у хаті. По цій стороні „фронту", де ми мешкаємо, зачав виходити часопис „Побудка". З цього часопису я довідалась, що хор. К. в полоні при вул. Хоцімській, де міститься польська жандармерія. Я постановила з ним побачитися, може йому і товаришам у чім поможу. По довгих стараннях я дістала дозвіл. Хор. К. це була перша знакома людина, яка стрінула мене 1. листопада певна себе, яка мене інформувала тоді, що прийшов Ясний День для нас. А сьогодні? Серед яких змінених обставин стрічаємося? Також перше знакоме обличчя — у полоні. Зрадів дуже, просив, щоб купити йому дещо. Гроші передав, просив книжок до читання.

11. XI. Купила я річі, потрібні хор. К., ідемо до них з Олею Л. на вул. Тереси. Нараз голосний пронизливий свист розтинає повітря і над нашими головами вибухає шрапнеля. Ми були коло брами і кинулися до камяниці. Лише в обцас від мого черевика вцілила кулька.

Наші розпочали сьогодні сильний артилерійський вогонь, кажуть, що з Високого Замку і Личакова. Такої днини, як нинішна, ми не бачили.

Ціле небо над Львовом покривається біленькими хмарками, які розприскуються і падуть залізними краплинами на голови противника, а нехотячи зачіпають наші. Віднесли ми хор. К. річі, трохи побалакали та потішилися.

13. XI. Сьогодні довідалася я, що деякі пані, які ходили на техніку, арештовані. Підозрівають нас, що носимо зброю нашим раненим. По переслуханню випустили їх.

Нині не могла я дістатися на вул. Хоцімську. Дуже бють наші в ту околицю. Хор. К. передав мені до хати карточку через якогось легіоніста, що по нашій візиті зробили у нього докладну ревізію.

16. XI. Ми вже так призвичаїлись до вистрілів, що не боїмося і кождого дня ходимо на техніку. Наших перенесли на ту сторону, звідки наші стріляють. По однім поцілі нашої гранати ми мали враження, що ціла техніка валиться. Сьогодні бачила я несамовиту картину. Смерком виходимо з техніки, Марійка пішла головним входом, а я через браму, яка виходить в сторону вул. Захаревича. Коли я опинилася у чотирокутнику подвіря, бачу під одною стіною стоїть кільканацять ношей, а на них рядами лежать тіла померших, цілі понакривані, лише видно десятки голих, білих пят. Я задержалась. Я ще ніколи не бачила мертвої людини.

— Чи є тут і наші теперішні вояки між Вами — прийшло мені до голови. — Хто Ви? За що боролися і терпіли? Хто скоротив жажду життя Вашого? — Мене огорнув жах. Я оглянулась. Я була сама поміж ними. Я скоро вибігла на город техніки і побачила там викопану глибоку спільну могилу.

Я прийшла до хати дуже поденервована. Заєдно маю перед очима босі, білі стопи.

18. XI. Маємо два дні перемиря — замовкли пострілм. Нема ніяких вісток від наших, — годі так жити! Рішаємось з товаришкою перейти на нашу сторону. Через вул. Вроновських ми дісталися на Цитаделю і тут стрінули знакомого четаря. Цей згодився перепровадити нас до наших, а якщо схочемо вернути, мусимо бути в означеній годині назад, то він нас знову перепровадить.

Коли ми знайшлися на нашій території, свобідніше відітхнули, почули, що нова сила вливається у нас. Тут між своїми інакший дух. Не зважаючи на такі довгі бої і скрутні обставини, ніхто надії не тратить. Стрінули ми богато знакомих. Вернулися дуже підбадьорені.

20. XI. Чогось мені дуже важко — наші на техніці приходять до здоровля — але всі дуже пригноблені.

22. XI. Наші покинули Львів.

24. XI. Не можу взяти за перо, щоб дальше писати. Життя у Львові вертається до нормального бігу. Місто залюднюється, мешканці оглядають шкоди заподіяні боротьбою. В хаті говорять, що на днях певно і наука зачнеться по школах! Випрошу у батька, що буду вчитися приватно.

Сьогодні дістала я лист від хор. К. Подаю уривок: „Тюрма, дня 24. листопада 1918. Я вже на Баторого в тюрмі. Вашої помочі дуже потребую! Як можете сьогодня, прийдіть до мене, знаходжусь в келії ч. 21. Грошей маю доволі, а від вчера рано я нічого ще не їв, — як можете, купіть дещо в місті... Тут упадаю зовсім на дусі!"....

Я пішла негайно і по довгих трудах дістала дозвіл бачитися з ним. Змінився дуже за тих кілька днів! Богато Їх там сидить! Перший раз я бачила тюремні келії. Дивно стало мені на душі, коли замкнулися за мною двері і ключник обернув великим ключем замок, а відгомін пішов болючим зойком по коритарах.

27. XI. Сьогодні сказала мені Марійка, що хоче з товаришкою піти до наших. Я також впросилася і Марійка згодилася! Як же радію! Побачимо своїх! Довідаємось про Їх пляни і наміри. Може і ми Їм придамося. Завтра вечором маємо зійтися, щоб уложити плян.

28. XI. Я не можу собі місця знайти — не діждусь вечора. В хаті зауважили моє поденервування — не даю відповіди! На дворі сніг! Вечором; мала кімната — трьох визначніших наших громадян і нас три. Світло лямпи паде на їхні зажурені лиця і похилені сиві голови. Пливуть слова, які нам глубоко западають у память! Ради досвідчених людей нам придадуться, тож слухаємо уважно! Пращаємось!... — — — На вулиці темно, сніг скрипить під ногами, а нам радісно на душі. Ми умовилися, що рано о год. 8. зійдемося у Марійки. В хаті я мусіла сказати, що завтра ідемо до наших. Батько, як це почув, перелякався. Я запевнювала, що вечором будемо вже в дома.

29. XI. Тішусь — не можу писати. Татко вийшли з хати. Вони певні, що я не піду — але я мушу. Мамці сказала, що їду з Марійкою по провіянти. Дістала 20 австрійських корон. Беру зі собою саночки, — коли вернуся і чи вернусь? Кінець! — Як вернуся, буду писати дальше!

При VII-ій Бриґаді УГА

(Докінчення V. частини).

Написав: *П. Мигович*, б. пор. УГА.

Похід за відступаючими польськими військами.

Перебувши днів два у Білій Чортківській рушив наш курінь дня 10. червня 1919 через Білий Потік до села Косова. Тут в поготівлі ми заночували. В ночі до того села прибули обози бриґади УСС. Мали вони наказ їхати до Ластівців, та не знаючи певно, чи село те вільне від поляків, залишилися в Косові.

Дня 11. червня опустили ми Косів і відійшли на захід. Коло години 14-ої осягнув курінь битий шлях Бучач -- Струсів в селі Зеленій. На цім шляху стрінули ми цілу валку батерій III-ої бриґади, що їхали гостинцем на північ.

Наш курінь заночував в селі Петликівцях. Тут доповнили ми сотні вдруге — одначе далеко більше, як в Білій Чортківській. Боєвий стан сильно збільшився. Курінь числив до 700 баґнетів. Наші „новобранці", це були в більшій мірі стрільці, що тому не більше, як тиждень, поприходили з нашого війська до дому. Приходили вони в повнім узброєнню. Для тих, що збруї не мали, кріси десь знайшлися. Я не годен сьогодня вияснити, звідки ми брали кріси і стріливо, щоби наших „новобранців" узброїти. Досить того, що десь найконечніший стрілецький виряд одержували. Щоправда, не давали ми ніяких одягів, бо їх не було. Але всі „новобранці" були в досить можливих одностроях. Ми журилися найбільше про кріси і стріливо. І те звідкись бралося.

Дня 12. червня вирушив курінь з Петликовець гостинцем на північ через Доброполе до Дарахова. Був горячий день. Сонце сильно пекло. Дорогою курява порохів. Збивало їх військо, коні, вози, обози та батерії, що довжезною валкою їхали за нами.

Наші стрільці хоч гарячо, дорогою співають, щоби лекше у спеці держати крок. Усі у веселім настрою. Найбільше бадьорі були ті, що відбули цілу кампанію вже під Львовом, цілий відворот і відбувають тепер радісний наступ. До таких, завжди веселих належав прим. із сотні скорострілів десятник Михайло Дутка, із Брошнева, Долинського повіту. Він був завжди в гуморі, сам і других у веселости піддержував.

Оттак ідучи, і не стямились, як 10—15 кільометрів дороги було вже за нами.

Наш курінь, відбуваючи марші, брав завжди сотню скорострілів в середину. Значить, що на переді машерували дві сотні піхоти — за ними сотня скорострілів, а за скорострілами знова дві сотні піхоти. Робили ми це із оглядів безпеки. Ми були все осторожні на бічні налети кавалерії, хоч впродовж цілої нашої війни такі налети кавалерії нам не траплялись.

На чолі куреня їхав завжди курінний командант із адютантом. Їм товаришив звичайно командант сотні скорострілів та один із сотенних командантів, а дуже часто до товариства приїзджав полковий духовник о. Гординський[1]). О. Гординський веселої вдачі, любив товариство боєвих старшин і стрільців. Довгою дорогою — маршами оповідали ми собі ріжні історії та вели бесіди на ріжні теми. В полку був такий забобон, що зле буде поводитися тому куреневі, котрому товаришить отець курат. Він знав про те. Та у нашому товаристві він був завжди мило виджений і радо між нами чувся. Був відважний. Бувало, йде з куренем у боєву лінію. Трохи недовиджував, тому завжди держався курінного адютанта або команданта.

Ми йшли на північ у сторону Дарахова тому, що мали загородити дорогу полякам, які відступали з Теребовлі. Та з Дарахова повернули ми знову на захід і заночували в селі Салинах.

Дня 13. червня перейшли ми в Золотниках ріку Стрипу. Відпочиваючи хвилину в Золотниках, стрінули ми якийсь курінь нашого війська із сільською музикою. Говорили тоді, що той курінь ввійшовши до котрогось села, натрапив на весілля і ціле брацтво, що там бавилося, крім молодих — враз з музикою забрали до куреня. Нашим стрільцям це дуже подобалося — і нераз згадували вони, коли входили до села, чи не наткнуться на весілля, щоби музик до сотні дістати. Та нам це не траплялось.

Частина наша помашерувала дальше на північ через села Антонівку, Золоту Слободу під село Плотичі, що на шляху Бережани — Тернопіль. Ми мали йти дальше на північ під село Будилів. Була вістка, що там поляки ставлять нашим опір. Та перед самим вечором наказ змінено в той спосіб, що ми завернули на захід, у напрямі Бережан.

НА БЕРЕЖАНИ.

Ми заночували в селі Геленкові, а на другий день рушили, через Дубще під село Шибалин. Шибалин осягнули ми десь коло години 16-ої.

Село Шибалин лежить над річкою Ценівкою, що пливе із півночі через те село, попід Лисоню на полудне і впадає коло Потутор до Золотої Липи. Поляки осадовились на правім березі Ценівки — в давних австрійських окопах. Ми заняли окопи давньої російської армії по обох сторонах гостинця Тернопіль — Бережани, від села Баранівки на полудне поза Шибалин.

Перед нами на польськім боці ліс — а дальше на ліво гора Лисоня, ославлена боями Усусусів за австрійських часів.

Наші частини повели розвідку. Ще того самого дня під вечір почали ми наступ — одначе він не повівся. Поляки поставили сильніший опір. Ми понесли втрати. Із сотні скорострілів було кілька

[1]) Помер на тиф на Україні.

Старшини і стрільці калуського повіту на військовій еміграції в Чехословаччині, Йозефів 1922. Чет. Дмитро Турій, пор. Василь Коритовський, от. Михайло Дибуляк, пор. Петро Мигович, чет. Іван Хандрицький, пхор. Василь Кузьмик, пор. Василь Миндюк.

убитих та ранених. Втрати в убитих і ранених мали й наші сотні. Та головне, що після того наступу бадьорий настрій у нашого стрілецтва притупів. Перший неуспіх у наступі заломив душевно стрільців.

Пізніше показалось, що з фронту наступати на Бережани — було недобре. За великі були втрати.

Нам приказано наступи удавати — маркувати. Так ми і робили. Головний наступ мали робити зправа Усусуси.

До нас, до місця постою команди куреня, — а було це під містком на головному гостинці під Шибалином, яких 100 кроків від окопів, що займала наша розстрільна, прибули курінні команданти бриґади У. С. С. сотники Білинкевич і Староселець, щоби зорієнтуватися в терені.

Бої під Бережанами розгорілись на добре Стрілянина не уставала. Наші гармати були також чинні. Особливо завзяті бої вели У. С. С. на право від нас. Також на полудне від нашого куреня йшли бої.

Фронт наступу У. Г. А. на Бережани.

Наш курінь наступи маркував, щоби тим способом відтягнути і придержати польські сили та ослабити поляків на других позиціях. Це нам удавалося, бо проти нас було їхнього війська досить багато. Весь ліс, що був перед нами, був сильно обсаджений. Також горбочки по обох сторонах дороги Шибалин - Бережани обсаджені були сильно.

Одного разу під вечір на цих горбках зробилась з нічого стрілянина. Під вечір над річкою Ценівкою повстали мряки. Вітрець поніс мряки на польську сторону і вкрив горбочки. Поляки настрашились, що ми робимо наступ — і почали сильну стрілянину. З того ми переконались, що по польськім боці є сили поважні.

Підчас одного нашого наступу поляг в боях за Бережани командант одної із сотень І-го куреня нашого полку, четар Свідрик. Бл. п. четар Свідрик був високого росту, літ около 23 — все бадьорий. Віддав життя за найвищий ідеал нації.

В ночі з 20. на 21. червня залишили поляки свої позиції.

Ранком рушив наш курінь на Бережани, одначе до міста не доходив. Ми дістали наказ йти шляхом на північ до Поморян. Туди прямував цілий полк, згладно бриґада.

Командант куреня сот. Бачинський довідався, що на стації в Бережанах залишили поляки цілий потяг товарів. В його товаристві поїхав я туди. На двірці стояв цілий потяг. Оглядаємо ваґони, — а там стріливо до австрійських скорострілів, ва-

ґони з французькими черевиками, рижом, консервами і іншим добром. Ми набрали на вози муніції і черевиків. По харчеві продукти зголосився полковий провіянтовий.

Черевиками не могли наші стрільці потішитись, бо були за малі. Французи мають малі ноги. Всі черевики були 40 числа, — а це на пересічного нашого стрільця за мале число. Для нашого стрілецтва мусіло бути найменше 42 число. А таких не було.

Та найважніше із добичі, була муніція. Ми засобилися в неї і нам не бракувало її через цілий час існування Української Галицької Армії.

Дальші події.

Около год. 9-ої рушили ми в складі цілого полку, битим гостинцем — лівою стороною Золотої Липи на північ, через села Дрищів, Урмань, Розгадів, до містечка Поморяни. Була сильна спека. Дорогою їхали обози, артилерія та збивали порохи, які утруднювали віддих машеруючим.

По дорозі під полудне переходили ми біля Золотої Липи. Наказано короткий відпочинок і видано дозвіл куреневі купатися. Була добра нагода стрільцям вимитися.

Ночували ми в Поморянах. На другий день ранком одержав я наказ відійти з двома сотнями піхоти і півсотнею скорострілів до села Коропця, обсадити там лівий беріг Золотої Липи і вести розвідку на захід і північ від того села. Я виконав це завдання і ствердив, що поляки є у відвороті. Під полудне прийшли до нас частини І-го нашого куреня із сотником Бравном. Усі ми разом помашерували дорогами, з початку на захід, опісля на північ, до села Ремезівці. Там ми заночували.

Дня 23. червня рушили ми на захід до села Жукова. Звідси повели ми розвідку і ствердили, що поляки знаходяться в Жашкові та обсадили правий беріг Золотої Липи в тому селі та у Вишнівчику, в давних австрійських окопах.

Наші частини обсадили лівий беріг Зол. Липи. Дня 24. червня почалися наші наступи.

Наш курінь розвинувся в розстрільну в долині ріки Золотої Липи у Вишнівчику, лівим крилом від половини села на північ. Це було коло год. 7-ої рано. Ми підійшли під польські становища, на яких 70 кроків. Поляків з окопів майже не видно. Лиш шапки виставали понад рови. Стріляли сильно.

Наша розстрільна від польського огню мусіла впасти долів поміж трави і бараболища. Не помагала команда вперед. Я зачав підганяти стрільців вперед і переходити здовж розстрільної. Рушивши трьох з місця, почув я, що моя ліва рука мокра. Я глянув на неї і побачив кров. Я був ранений. В котрому місці пострілена була рука, я в першім моменті не чув.

Я відступився взад. Оглядаюсь, а за мною, розстрільна. Я зупинився і не дозволив іти ні кроку дальше взад. Коло мене зявився якийсь наш старшина (здається четар Петро Мандзик), під якого проводом почався наступ другим наворотом.

По дорозі на перевязочний пункт, що був за Вишнівчиком, стрінув я на горбі під лісом оперативний штаб бриґади. Були там отаман Бізанц, пор. Модрицький і ще кількох старшин. Вони обсервували звідтам наш наступ. Я відійшов до обозу. Команду сотні скорострілів віддав я четареві Оберлєндерові, що щойно прибув до сотні.

В команді бриґади в якомусь селі познакомився я з пор. Ярославом Пастернаком. Він, як муніційний референт, провадив точний денник военних подій VII. бриґади.

Я стратив звязок із сотнею скорострілів і куренем.

З бриґадним обозом, котрим командував пор. Северин Байґерт, відбув я другий відворот УГА, не знаючи, що робилося із куренем в часі відступу.

По трьох тижнях загоїлась мені рука і я вернувся на кілька днів перед переходом нашої Армії за Збруч, до сотні.

Реорґанізація частин УГА.

Ця реорґанізація торкалася у нашій бриґаді переіменування полків, куренів і сотень.

В нашій бриґаді дотепер були два полки піхоти: 1-ий і 2-ий полк. Десь на початку липня назви полків переіменовано. І так 1-ий полк одержав назву: „13 полк піхоти", а 2-ий полк одержав назву „14 полк піхоти".

В дотеперішнім 2-ім полку курені мали назву: І-ший, XXIII-тий і курінь пор. Льонґіна Комарівського. Від тепер назви куренів були: І-ий курінь дістав назву І-ий курінь, XXIII-ий курінь, назву ІІ-ий курінь — а курінь пор. Комарівського, назву ІІІ-ий курінь.

Сотні, що мали ріжні назви, переіменовано порядковим числом від 1—12. В кожнім курені було 4 сотні піхоти і одна сотня скорострілів. В І-ім курені були сотні числами від 1—4, в ІІ-ім курені числами від 5—8, а в ІІІ-ім курені числами від 9—12. Цим способом приведено назви частин до порядку. До того часу під тим оглядом був нелад. Сотні і курені мали ріжні назви, що утруднювало скору орієнтацію в діланнях.

Іменування старшин.

За чортківську офензиву наступило відзначення деяких старшин з нашої бриґади. Командант бриґади отаман Бізанц був іменований підполковником. Полкові команданти: сотники Роман Волощук і Михайло Дибуляк іменовані отаманами. Поручники: Василь Бачинський, Віктор Бравн, Северин Рибачевський, Михайло Ліщинський, Іван Медвідь, Степан Когут — сотниками. Трохи пізніше іменовано кількох четарів поручниками, а кількох хорунжих четарями. Із сотні скорострілів іменовано бунчужного Михайла Романишина — воєнним хорунжим.

Піднесення підстаршин до вищого степеня не було.

Від Редакції. Друга частина споминів б. пор. П. Миговича п. з. „При VII. бриґаді на Великій Україні" появиться трохи пізніше.

[1] До давних друзів VII. бриґади! Кінчаючи жмут пережитих хвилин підчас визвольних наших змагань, прошу отсею дорогою всіх, що враз зі мною ці хвилини при VII. бриґаді переживали, доповнити дії, справити евентуальні неточности та переслати їх до Редакції „Червоної Калини".

П. Мигович

Моє пояснення до споминів про VII. Бриґаду пор. Миговича

Написав: *Карло Ставишин*, б. пор. УГА.

Звіт у VI. Равській Бриґаді. х Кмднт Бриґади ст. Ю. Головінський. Волчинці на Україні, серпень 1919 р.

Колишній пор. У. Г. А. Мигович пише в „Літописі Червоної Калини" спомини під заг. „При VII. бриґаді" і подає там дещо неточно. І так: В ч. 6. є знимка штабу бриґади з командантами батерій і куренів. Прошу справити похибки у підписі так, як це подаю нижче. Отже зліва починаючи, стоять: 1. пор. Руцький чи Рутський, начальник булави, 2. чет. Федак, адютант отамана, 3. чет. Тибінка, з булави бриґади, 4. нище сот. Волощук, кмд полку, 5. вище пор. Сорохан, кмднт батерії гавбіц, 6. пор. Медвідь, кмднт батерії гавбіц, 7. сот. Ананія Степанів, кмднт куреня, 8. отаман А. Бізанц, кмднт бриґади, 9. сот. Д-р Вол. Ґеринович, кмндт запасної сотні Щирець, 10. сотн. Кречковський, кмднт легкої батерії, 11. пор. Левицький, кмднт куреня, 12. пор. Олексій, кмднт легкої батерії, 13. пор. К. Стасишин, кмднт куреня, 14. пор. Мар, кмднт куреня, 15. пор. Рибачевський, кмднт куреня. Знимка зроблена в березні 1919 р. в с. Містки, льв. повіту при нагоді провірки боєздатности XXIV. куреня.

На знимці нема: сот. Дибуляка, кмднт полку, пор. Чарнецького, кмднт куреня, пор. Модрицького і чет. Тофана.

Це є штаб бриґади в компле́ті з командантами куренів і батерій.

На стор. 7. ч. 7—8 за 1937 р. подає пор. Мигович, що „кмднт куреня К. Стасишин приказав мені, щоби я задержався з броневиком коло будки".

Для вірности історії подаю до того слідуюче: Броневик задержався сам коло будки, бо привіз кільчастий дріт, що скидали його стрільці якраз коло будки недалеко місця, де вправляла одна сотня XXIV. куреня. При тій нагоді я просив хорунжого з броневика, щоб він наставив і спрямував скоростріли на місце, де вправляла сотня, бо я маю її роззброїти. Правдоподібно не піде воно так легко і тому я порозумівся з хорунжим, що сам сидів при скорострілі, в той спосіб, що на даний мій умовлений знак дасть коротку серію понад голови, а колиб це був збройний опір, то поступить відповідно до ситуації.

Курінний скоростріл, що скрився був з боку за будкою, обслуговував сам хор. Паска. Подібний приказ одержав він від мене також. Хор. Пасці міг я дати приказ, бо він був командантом скорострільної сотні XXIV. куреня, а броневикові я та-

Старшини 5-ої Сок. Бриґади, пізніщого 2-го кавалерійського полку. Знимка 9. жовтня 1920. року.

Від ліва до права:

1. Чет. Василь Фарина, чет. Мих. Тимошек, хор. Осип Глодзінський, чет. Іван Голик, ... чет. Созанський, підх. С. Юрчук, чет. Пашківський, підх. Свистун.

2. Чет. М. Лащук, хор. О. Гричків, чет. Ст. Возняк, чет. Ів. Лапчук, хор. Юл. Антоневич, хор. М. Караван, чет. В. Середа, підх. Новосад, чет. В. Зелений.

3. Чет. Ст. Пришляк, чет. Дан. Стадницький, чет. В. Ямолюк, чет. Аль. Козак, пор. В. Манько, пор. В. Сак, пор. Юст. Бурбела, сот. Ів. Цапяк, пор. В. Дикий, чет. В. Головка, пор. Т. Дацюк, чет. Ів. Сокіл, пор. Павло Лах.

4. Пор. П. Гнатюк, пор. Каз. Тріска, пор. Ів. Дедик, чет. Р. Трешневський, чет. Я. Галущак, оден чура, хор. Джуман.

кого приказу не міг дати. бо він безпосередно підлягав команді бриґади.

Дальше подає пор. Мигович, що одна сотня з того куреня ч о г о с ь збунтувалась.

Хтось, хто не знає добре тої події, мігби подумати про мене, що я був кровожадний, що життя стрільців не грало в мене ніякої ролі, що я міг поступити інакше і не допустити до пролиття крови і т. п.

Коли я перебрав команду XXIV. куреня, то представлявся він морально і під оглядом дисципліни фатально. Я знав про те і тому взяв зі собою за згодою бриґади мою давню 7. сотню, з котрою я був зжився. Стрільці тої сотні були привязані до мене, а я до них мав повне довіря. Комантантом тої сотні був я від грудня 1918 р. і з нею перебув я не один світлий момент.

З хвилиною, коли я перебрав команду куреня, командантом сотні став четар Вец, який думав лиш про те, якби то дістатися до шпиталю. Взагалі старшини куреня були мало енерґійні, не інтересувались стрілецтвом. Одинока скорострільна сотня під командою хор. Паски була на свойому місці і до скорострільчиків мав я повне довіря. По сотнях ширилась большевицька аґітація, а находила вона добрий ґрунт, бо сотні крім 7-мої були майже босі. При повній інерції чет. Веца аґітація доходила вже і до 7. сотні.

Я заспокоював людей, як міг, потішав їх обіцянками, при чім дуже помагав мені хор. Паска, але обува з бриґади не приходила.

Це використовували аґітатори і взивали до непослуху і до бунту.

Одна сотня заєдно робила службу на заставах коло хутора Королівка з двома скорострілами, а решта куреня приспособляла стрілецькі рови і робила засіки. По денній праці йшли сотні до села на ніч відпочивати, але одна сотня все була в контакті з ворогом через свої стежі і застави. Постій тої сотні (2 чети з командантом сотні) був хутір Королівка. Коли менше було роботи коло стрілецьких ровів, то сотні робили вправи або облатувались.

З початком квітня (дат не пригадую, бо не провадив записника) доносить мені кмдт сотні з Королівки, що його сотня не хоче його слухати і відмовилась виконати приказ. Приказ був окопатись перед лісом, щоб мати його за собою.

Я прибув негайно особисто до сотні і вона заявила мені, що окопається, але за лісом а не перед ним і хоче мати рови близько хати, щоб могли там заходити і погрітись.

Я обяснив їм, що ліпше мати перед собою вільне поле як ліс. Сотня не схотіла повинуватись і мойому приказові, бо вони є голі й босі, а „зрештою тепер є республика і ми старшини маємо їх слухати а не вони нас". Я порозумівся з командою бриґади і вона дала приказ сотню роззброїти і відставити під ескортою до Щирця.

Збунтовану сотню змінила 7. сотня. Зараз на другий день, а було це 6. квітня, як подає пор. Мигович, — я зарядив вправи для збунтованої сотні, бо була гарна сонішна погода. Вправи відбувались коло будки, де броневик складав (вивантажував) привезений нам дріт. На час відпочинку сотня складає кріси в „кізли". Те саме робила і збунтована сотня. По зложенні крісів приготований до того відділ певних стрільців мав сотню оточити і відставити до команди бриґади. Робив я це так, щоб сотня не знала про що йде. З броневика вивантажувано дріт, а рівночасно хор. наладував скоростріл.

Хор. Паска також вправляв і щось пояснював стрільцям коло одного скорострілу, а рівночасно також затягнув ґурт (наладував скоростріл). Я приказав наставити скоростріли, бо був майже певний, що зайде щось дуже важне, бо сотня готова там нас старшин повбивати, хоч вона не знала про те, що має бути роззброєна.

По майже годинних вправах командант сотні дав приказ зложити кріси в „кізли". З великою неохотою і огляданням один на другого зложили кріси. Кмдт сотні здається пор. Гуглевич не дуже то енерґійно вимавляв слова команди „два кроки взад руш" і тому вони не виконали команди. Мені здавалось, що мене скорше послухають, коли ще до того скажу їм про наслідки не виконування приказів.

Я відібрав команду над сотнею і перед виданням дальшої команди (приказу) я хотів їм сказати пару слів. Я вказав на броневик і сказав, що в разі не виконання приказу дам негайно приказ скорострілам дати до них серію. Я ще не скінчив моїх слів, як кількох з правого крила виступили з ряду і хапали за кріси. Я подав умовлений знак і заграли обидва скоростріли. Ціла сотня впала на землю. Я пішов між них і сказав „встати". Аж тоді сказали прізвище аґітатора, а був ним один старший десятник, що робив службу в селі (на вправах його не було). Негайно післав я стежу в село його відшукати, бо він десь скрився. Здається, що вбитих було всього 3, а ранених коло 15, але я собі не пригадую.

Пізніше оповідав мені хор. Паска, що він дав серію понад голови, тому здається обійшлось без більших жертв. Згаданого аґітатора припровадили на мою кватиру. Я його негайно „здеґрадував", здер йому відзнаки ст. десятника, обернув кавалер. кріс і кольбою дав я йому богато ударів по цілім тілі. Я був тоді майже збожеволів, що через одного лайдака стільки крови полялось. Цілу ніч я не спав, а рано я встав сивий.

За кілька днів зїхав до куреня полевий суд зі Стрия. По переведенні розправи суд видав про мене опінію, що я інакше не міг поступити. Сотню розділено по інших куренях бриґади, а бунтовщики дістали лиш по кілька місяців. Ст. десятник засуджений був на півтора року. Кара їм дарувалась, якщо будуть дальше примірно поводитись. Такі лагідні присуди (що в Австрії карано їх смертю) не причинювались до піднесення дисципліни. Ранені з того бунту оповідали про мене в Стрию, що вони хотіли наступати на один ворожий хутір, а я їм не дав і за те так тяжко їх покарав. Згадана подія причинилась сильно до піднесення дисципліни в бриґаді.

Летунський відділ У. Г. А.

Написав: сот. *Петро Франко*, б. ком. лет. від. УГА.

(Докінчення)

Орґанізація летунських сил мені вповні вдалася. В найкоротшім часі знайдено летовище, літаки, двигуни, смари, бензину, боевий виряд та людей. Із утворенням Уряду мене 1. грудня 1918. р. іменовано референтом літання при Державнім Секретаріяті Військових Справ, а 1. січня 1919. р. мене іменовано сотником за заслуги при орґанізації летунських сил УГА. Командантом летунського відділу був я до 26. березня 1919. р., а референтом літання до 10. квітня.

Ядро старшин та стрільців із початку це були самі галичани, я, пор. Слєзак, хор. УСС. Степан Кузьмович, але дуже скоро по приказу Начальної Команди (от. Павленко, полк. Мишковський) прибули до Красного летуни от. Петлюри. Між ними були два полковники: Кануков Джам-Булат і Губер.

Звичаєм у армії завжди було, що старший ранґою обнимав командування. І полк. Кануков теж задумав те зробити, але він дуже скоро помітив, що в змінених революцією обставинах це діло важке тим більше, що він не знав української мови. На окремий приказ Нач. Команди і Секретаріяту я остав командантом, а полк. Кануков моїм заступником. Між нами ніколи не було ніяких непорозумінь, ані найменшого натяку „боротьби за владу". Летунський відділ був порівняно малий, орґанізаційної праці було надто багато і ми знаменито погоджувалися. Кануков, грузин із походження і як майже кожний грузин із князівської родини був військовим есаулом кавказьких військ і мав кілька відзначень, поміж ними ґеорґоієвський хрест. Длятого, що в царській армії по якомусь там приказу Миколи Миколаєвича у тих відділах, які втратили звязок із центром, аванси йшли механічно, що якийсь там означений час, ранґи наших східних друзів наростали автоматично. У Галицькій Армії (також у чехів) авансів майже не було, щоби на час війни спинити всяку погоню за „чинами".

Полк. Кануков був чудовий знавець літання і добрий орґанізатор. Своєю веселою, товариською вдачею скоро зумів позискати всіх. Завжди мав нові „нечувані" ідеї: вмонтовував могутні двигуни на маленькі орли, щоби дійти до великої скорости, наших пільотів, що вміли літати на повільних „авіятках" та „льойдах", посадив на скорі „нюпори" і не зражувався початковими невдачами. Полк. Кануков із самого звуку двигуна означував непомильно, який літак летить. Раз ми в гурті старшин стояли на залізничій стації, як на летовищі загудів двигун доволі далеко поза ганґарами.

„Ось красавець льойд!" гукнув полк. Кануков і в тій хвилині зпоза ганґарів вилетів блискучий „льойд". Коли мисливський апарат Алєлюхіна відлетів — здавалося зовсім нормально — сказав полк. Кануков невдоволено: „Ну й чого полетів, адже він працює маґнітом". А іменно пор. Слєзак вмонтував в оба літаки додаткові маґнети, які можна було крутити з сидження рукою і двигун працював, хоч запал самого двигуна був нечинний. І дійсно за кілька хвиль Алєлюхін вернувся і сказав із усмішкою: „А знаєте я весь час працював маґнітом". Тільки незвичайно тонкий слух зумів схопити таку малу неправильність у роботі двигуна. По моїм відїзді до Сербії, полк. Кануков обняв команду летунського відділу.

Тоді, коли полк. Канукова всюди повно: в бараках, ганґарах, майстернях, коло скорострілів, полк. Губер сидів у своїй кімнатці. Це була мовчазна людина, москаль з походження, який важко переживав драму російської армії. Був добрим знавцем літання і нажаль захотів провадити вишкіл пільотів та зорців. Це й стало причиною його смерти та ще сімох старшин („траґедія в Краснім"), про що скажу пізніше.

Коли деяка частина старшин та стрільців оставала при летунськім відділі постійно, інші змінялися доволі часто.

По траґедії в Краснім були в мене в службовім списку: полк. Кануков Джамбулат, сот.: Новак, Евген Пуза, Федір Алєлюхін, Нікандер Залозний, Іван Шестаків; пор.: Рудольф Земик, Осип Заславський, Василь Костів, Микола Ляліч, Франц Рудорфер, Михайло Савчук, Степан Слєзак, Бернгубер, Антін Хрущ; чет.: Фелікс Шепарович, Микола Серіків; хор.: Михайло Іванів, Степан Кузьмович, Леонід Міхенко, Калішевський, Михайло Мовчук, Сильвестер Соневицький; пхор.: Кавута; дес.: Жаровський, Мельникович, Кліт, Найгавзер, Кубш, Томас, Савчук, Кунке.

На одну летунську сотню припадав склад: командант, 3. старшин, 6. підстаршин, 110—180 козаків, 3. літаки з повним вирядом, механік, 2. грузовики, телефон, 30 км. кабля.

Полк. Кануков згинув над Тернополем. Згорів із літаком. Сот. Новак був тільки короткий час, сот. Пуза Евген був зорцем. Походив із Закарпатської України. Працював над конструкцією літакаровера і, як запевнював, мав на тім полі деякі успіхи. Відбув у нас кілька стежних, бомбових летів. Був великанського росту, тож просив приладити собі петлю на ногу, щоби не випасти з літака, коли літак робить круту петлю, при скиданні бомби. Вже по війні мав бути на Підкарпатській Україні мабуть у Береговi, але мій лист висланий туди вернувся.

„Окрасою" летунського відділу були два боеві літаки „нюпори" французького походження, з чудовими моторами „рон". Вони оба належали до відділу смерти, мали вимальовані трупячі черепи з кістьми навхрест та й мали відповідних пільотів: сотника Алєлюхіна та четаря Серікова Миколу („Копочка"). Низенький Алєлюхін, порядно ги-

кався та любив оповідати летунські пригоди й анекдоти. Поважніший, хоч і молодший був Серіків. Це був дуже гарний юнак, високий та стрункий, який подобався усім жінкам. Сотник Залозний був одним із найкращих пільотів на важких машинах. Літав зі мною кілька разів. Усе таки мав на сумлінню один „льойд", яким передчасно зробив, а зглядно хотів зробити поворот безпосередньо по відлеті з землі, очевидно літак не маючи повної скорости упав на землю та поломав підвіззя.

Сотник Шестаків займався враз із Міхенком фотоґрафією.

Одним із кращих технічних старшин був Костів, завжди спокійний, здержливий із червоним відмороженим обличчям. У всіх труднощах знаходив щасливий вихід і я мав із нього направду поміч. Виїхав на Чехословаччину і там мабуть працює й досі.

Поручник Осип Заславський знав добре двиґуни та прегарно водив авта. Коли раз збунтувалася під Камінкою Струмиловою одна сотня та залягла в лісі, Заславський мигом зорґанізував виправу, в темну ніч без світел завіз кількадесять наших стрільців і на рано маленьке непорозуміння було зліквідоване. Це був дійсно бравуровий вчинок.

Поручник Савчук та Хрущ мали декілька добрих черт характеру: це була їх висока амбіція та роботящість. Але та надто вибуяла амбіція часто вела особливо Савчука надто далеко, що не могло здобути йому симпатій товаришів, тим більше, що його знання пільотажу не було надто високе: не розвиваючи достаточно скорости, намагався виконувати з літаком недозволені повороти та тим способом розбив два літаки. Вирівнав ті невдачі дійсно смілим летом до Перемишля, де Хрущ обложив бомбами славний міст, відомий в нас з листопада 1918. р. Савчук був із походження буковинцем. Пізніше у Відні одружився із оперовою співачкою.

Для того, що поодинокі відтинки фронту вимагали співділання літаків із нашою піхотою, виділено з летунського відділу одну сотню під командою Хруща і вона перейшла на гарний летунський майдан коло Стрия (біля с. Дуліби).

Із чужинців старшин, які в нас працювали в летвідділі, необхідно ще згадати двох: Берnгубера і Євського. Перший з них віденець, був добрим пільотом. В 1920. р. поїхав ураз із естонцем Євським до Італії, щоби купити там кілька літаків для Директорії. Італія дуже радо продавала і то дуже дешево всі воєнні літаки, що працювали зовсім неекономічно, бо мали надто сильні двиґуни, які спотребовували багато бензини. Літаки старіються дуже скоро: однолітний літак це вже „старушок", придатний хіба на те, щоби продати його за півдармо. При випробовуванні тих літаків оба пільоти літали одночасно. При робленні мертвих петель та коркотягів, у яких оба були мистцями, шкіряна петля, якою пільот привязується до фотелю, урвалася і нещасний Бернгубер полетів прямо на якесь італійське містечко та розбився на куснi. Євський з повним спокоєм описував мені докладнісінько, де позбирав тлінні останки товариша. За прегарне літання подарували йому італійці один спад із двигуном „Яспана-Суїза" і він перелетів на нім лет Відень - Київ і назад. Лінію назад зробив без сідання. Євський вернув мабуть до Естонії. Мав блідо сині очі та спокійний, дійсно ледяний вигляд обличчя. Говорив мало, зате літав чудово. На малих „нюпорах" доказував чудес акробатики, на превелике негодування Сєрікова і Алєлюхіна, бо при петлях літак завжди трохи деформується, а тоді не летить так скоро та певно, що й є основною вимогою боєвика мисливця. Коли літав до Львова, а його обстрілювали поляки шрапнелями, обовязково довкруги кожного димка мусів зробити мертву петлю. Для того, що такі пописи не мали ніякої боєвої вартости, а непотрібно наражали на небезпеку майно та життя, ми йому взагалі заборонили літати.

Молодий хорунжий Іванів, москаль, ходив завжди в півкожушку. Він завідував нашим боєвим маґазином та при летах видавав нам бомби. Хорунжий УСС. Кузьмович, прийшов до Красного один із перших і я відразу післав його на Львів. До літання ставився із захопленням, був спокійний та відважний. Відбув 5. чи 6. летів. Міхенко низький, похилений, непосидючий, всюди крутився зі своїм світливним прибором та знимав усе, що могло йому попасти перед сочку. Походив мабуть із Тернополя.

Сильвестер Соневицький був добрим майстром у репарації моторів і віддав нам за час війни поважні прислуги. Пільот Жарський, хоч молоденький віком, мав талант пільота в руках. В 1920 р. стрічався я з ним у Відні, коли то він працював у п. Ганицького в Директорії.

Кубш, як не навчився добре літати в Райльовац, де розбив кілька літаків, так не вмів літати і в Краснім. Літав зі мною один чи два рази, перший раз таки зовсім невдало. На боєвика не було в нього міцних нервів. Провадив надто непевно, особливо важко йому було сідати. Двічи малощо мене не розбив, раз до дерев, другий раз хотів конче сторпедувати залізницю.

При деякій стабілізації фронту летунський відділ виповнював свої завдання якслід. Літаки майже щодня обкидали бомбами Львів, головно двірці, польський летмайдан, Високий Замок, Кадетську школу, дальше ми вели пильну розвідку головно на Сокаль і Перемишль та співділали з піхотою, головно в боях коло Самбора, коли полк. Коссак і полк. Кравс намагалися перетяти лінію Перемишль - Львів та захищали Борислав, якого нафту ми міняли на необхідні набої на Угорщині.

Це все робили наші літаки, помимо того, що наш летунський матеріял зовсім не був першорядний. В маю 1919. р. у летунськім відділі було до пятидесяти машин, найрізніших типів, здебільшого непридатних. В найкращому стані були австрійські бранденбурґи з моторами австро-даймлер, 4. німецькі великі літаки Л. В. Г. (Люфт-ферверкерсґезельшафт, акц. тов. з Йоганісталю), два французькі Ню-Пори з прекрасними двигунами

„рон". Коли Нюпор летів, двигун видавав звук „наче річка Рона".

Скорість австрійських та німецьких літаків була не більша 100-110 км. на год. Нюпорів 150.

Десь у грудні 1919. р. прибули зі сходу два прекрасні німецькі літаки фанерні льойди, блискучі птиці, яких крила замість полотна, були виложені диктою. Решта літаків це був „страшний лом", як говорили придніпрянці: австрійські, німецькі та італійські машини. При відповідних умовинах їх ще можна було наладити.

Здоровну службу повнив у нас др. Адлерштайн (тепер у Буську), санітетки др. Ґіжевська, Нуся Нєментовська (тепер у Перемишлі) та інші.

Апарат „Фарман 30", на якім вбився під Озірною коло Тернополя полк. Кануков Джам-Булат.

В 1919. р. день перед Різдвом (4. I.) полетів я із пільотом Кавутою на північ, кинув бомби на кілька двірців, але літак мабуть ушкоджений обстрілом із низу, упав у глибокий сніг коло с. Дубнова, недалеко від Володимира Волинського, де ми попали в полон. Прийшлося посидіти на люблинськім замку, а потім переїхати до Кракова та Домбя. Я на другий день утік уже з Кракова до близької чеської границі, а тоді через Прагу, Відень, Будапешт, Карпати, Станиславів назад до Красного. І так 21. І. я знов повнив свою службу. Не так легко пішло Кавуті. Він уже по дорозі намагався тікати і зіскочив з поїзду на бігу (поїзд йшов поганенько). Одначе поїзд затримали, Кавуту також і він мав деякі неприємности з нашою вартою. Дальше тричі тікав із табору в Домбю. Але за четвертим разом передістався через обі боєві лінії і вернув до Красного збідований та зморений. Походив мабуть зі Щирця. Висланий до Проскурова по один німецький літак, згинув у поворотній дорозі враз із трьома козаками. Кілька днів по повороті я за згодою Начальної Команди й Секретаріяту Військових справ одружився. На весіллю був гурт старшин із Красного. Коли вони на другий день виїхали з Полоничної до Красного, ніяк не можна було сподіватися, що для багатьох із них це буде остання дорога.

А саме полк. Губер почав курс дієвої підготови летунів для старшин і підстаршин і дня 11. лютого 1919 р. демонстрував летунську бомбу. Наступив страшний вибух...

Його жертвою впало вісім старшин, між ними полк. Губер (розірваний на кусні), пор. Бассан, чет. Томенко (з Коломиї), чет. Хазбулат Кануков, хорунжий Нестор Гумецький, Швець.

Від ран померли в шпиталі в Золочеві підхорунжий Льопул і ще один.

Героїв-летунів поховано в Краснім. Похорони відправив бл. п. о. М. Копистянський, парох з Красного. Промову мав о. курат Кашуба. Був також о. Гірняк. Приїхали з Золочева Тимотей Щурак сотник, ґімн. проф. й військ. авдитор Юрій Жмур.

З Буська був п. М. Мороз, стаційний командант в Буську.

Нагробну промову виголосив я.

Але нещастя не сміли відбитися на дальшій праці. На місце погибших прийшли нові сили.

Слід згадати про дружини летунів, які поділяли з чоловіками всі їх радощі і горя.

З дружинами приїхали полк. Губер, полк. Кануков, сот. Шестаков і сот. Залозний.

П. Нєментовська — Уляна Кравченко написала в честь летунів три пісні, які починаються словами:

Перша:

Гей над сонні гори, скелі,
Над оселі невеселі,
Понад тіни, понад мли
В гору летимо, у гору,
В сяйво вільного простору
Вище, вище як орли.

Друга:

Гей вина, вина дай, мила!
Наливай по чарці вщерть!
Днесь нас може жде могила,
Все одно життя — чи смерть!

Третя:

Літака тріпочуть крила,
Будь здорова, моя мила!
Не сумуй сама,
З блиском громів, бомби кину,
Чи вернуся, чи загину,
Лякатись дарма.

Відзнакою летунів був пропелер на кінці ковніра і нашивки на рукавах. На літаках під і над крилами були вимальовані блакитно-жовті круги — посередині жовтий, на зовні блакитний.

Мисливці мали по боках трупячі черепи і кости навхрест, бо належали до відділу „смерти“.

Явним приказом, виданім у наказі лет. відділу У. В. в Краснім ч. 91 точка 2 з 14/4 1919, Зах. Укр. Нар. Реп. Укр. Війська мене відкомандовано до Білгороду в Сербії з місією Червоного Хреста в справах полонених.

Команду по мені переняв полк. Кануков.

На жаль, по могилі в Краснім поволі затирається слід. Місцева громада за мало шанує тлінні останки героїв, які згинули за Україну. Коло летунів лежить іще А. Шеремецінський та Гумецький, що зрештою повинно бути записане в книгах місцевої парохії.

Листопадові дні у Бібрці

На основі споминів очевидців і учасників.

На кілька тижнів перед листопадом 1918 р., коли гасла світова війна й назрівали великі політичні переміни, Бібрка вижидала спокійно миру. Про те, що представники українського народу переговорюють з капітулюючою австрійською владою за права свого народу, що збройні сили У. С. С. приготовляються силою захопити владу, загал населення не знав. Як звичайно в такій вижидаючій атмосфері, доходили до Бібрки ріжні вісти: про те, що Австрія розпадається, що поляки приготовляються перейняти владу, тощо. Їх ріжно приймали, але не багато було таких, щоб вірили справді в те, що ця сильна австрійська держава, що тільки літ володіла галицькою землею й виховувала вірних „найяснішому монархові“ підданих, упала, а ще менше таких, щоб вірили в те, що небаром і тут повстане українська держава. Далека революція в східній Україні й другі політичні події були загалові замало відомі, щоб міг із них робити відповідні висновки.

Першим, що після Краєвого Зїзду засягнув вістей про можливість перевороту й почав обережно приготовляти до того, був п. Олександер Кулинич.

Підготовка була, як сказано, дуже обережна. Про переворот не говорилося нікому. Організовано молодих людей ніби на те, щоб відновити приспане війною життя в „Соколі“. Але що ближче до листопада, говорилося про те, щоб ці люди узброювались в що хто може, бо може зайти потреба оборони. Про те, щоб виступити зачіпно, не було мови. Але загал вижидав чогось, що має прийти, хоч ясно ніхто нічого собі не усвідомлював. Щораз більше людей сходилося вечорами до „Українбанку“, де містилася читальня й вижидали делегата, що має приїхати зо Львова до „Сокола“.

Вранці дня 1 листопада прийшла зо Львова вістка про переворот. (Хто її приніс, не знають). Тоді двох людей Іван Керницький і Михайло Костирка, що були краще поінформовані, пішли до місцевого судді, українця Константина Дуба, радитися, що робити. Цей боявся відважитися на рішучий крок. Не вірив, що з цими, до речі не зовсім добре підготованими людьми можна починати сміливе діло. Тому радив вислати когось до Львова, щоб звідти автом приїхали вояки. Коли Костирка і Керницький прийшли до Кулинича й почали розмову про те саме, ввійшов незнаний у Бібрці мущина, що приїхав зо Львова. Він сказав, що діло треба починати негайно, щоб попередити поляків, які певно теж приготовляються захопити владу в свої руки.

Ще й до того приніс хтось вістку, що через Бібрку переходитимуть польські леґіони на відсіч Львова. Грозила небезпека, що вони в переході опанують містечко.

Рішено бути в поготівлі. До Львова вже не висилали нікого, а негайно почали скликати людей до „Українбанку“.

Тепер уже нічого не крили. Післанці, що йшли від хати до хати, де тільки були українці мужчини, здатні носити зброю, говорили ясно про те, що у Львові вже українська влада. Нехай кожний на заклик буде готовий виступити зі зброєю, яку хто має. Молоді мали зараз же йти до „Укр. Банку“ й тут дожидати дальших приказів. Коли вечоріло, до „Українбанку“ стягнулося около 40 людей. Були це переважно люди молоді, тільки кілька старших. Доброї зброї не мав ніхто з них; кілька дрантивих револьверів, старі шаблі й кілька баґнетів.

Коли це ділося, приїхав пополудневим поїздом зо Львова Андрій Козакевич із двома узброєними вояками. Його післала українська військова команда з дорученням роззброїти Бібрку. Козакевич рішив почати негайно роззброювати, без огляду на те, чи місцеві українці вже приготовані до виступу, чи ні. Приїхавши, зоставив вояків у себе в дома, а сам пішов у місто провірити ситуацію й повідомити Кулинича й суддю Дуба які удержували звязок зо Львовом, що негайно починає діяти. Ті, побачивши рішучу поставу Козакевича, не пробували спиняти його в тому, тільки просили, щоб обійшлося без проливу крови.

Повертаючи від Кулинича стрінув він свого товариша Іллю Бобечка й молодого хлопчину Володимира Коцюмбаса. Вони зараз прилучилися до нього й такий невеличкий гурт із пятьох людей рішив почати діло. Насувалося тактичне питання; куди наперед іти. Чи йти наперед до староства й маґістрату, чи просто на станицю жандармерії. Тому, що їх було за мало, а ще й до того не були як слід узброєні, бо мали тільки два кріси й два добрі револьвери, постановили найперше зайняти староство й маґістрат, а відтак, узброївши в здобуту там зброю ще кількох людей, рушити на стацію, де було в тому часі кільканацять добре узброєних жандармів.

Вже добре вечоріло, як пять людей вирушило з хати Козакевичів у напрямі староства. Треба було йти дуже обережно попри станицю жандармерії. Якби побачили жандарми або хтось повідомив їх, справа була би трудніша. Перший із пятки йшов В. Коцюмбас. Він мав розглянути терен, а на випадок небезпеки дати знак лямпкою. Останній ішов Козакевич; якби жандарми схопили перших, він мав негайно зорґанізувати нових людей. Сприяла темна ніч, тільки деиеде блимали слабим світлом ліхтарні. Осіннє болото відстрашувало людей виходити на вулицю так, що на вулиці не зустрінули нікого небезпечного.

Відділ не пішов до староства, але зупинився недалеко на подвірю в школі, а відси вислали В. Коцюмбаса провірити ситуацію.

У старостві було темно, тільки на горі світилася лямпка. Значить мусів хтось бути, але нічого не сподівався. У брамі не було нікого.

Діставши таку вістку, відділ скоро рушив до будинку. По сходах виходили тихо. Козакевич перший відчинив двері й витягаючи револьвера крикнув: „Руки в гору! В імені Укр. Народньої Республіки взиваю віддати зброю!" Ця ненадійна поява викликала у присутнього там возьного Гимона такий переляк, що він упав на коліна й просив дарувати життя дітям, що там із ним були. Вояк теж переляканий віддав кріса. Відси, забравши стійкового, щоб не повідомив жандармів, пішли до маґістрату.

Тут застали тільки вартового вояка з крісом і громадського поліціянта, що наляканий не рухався з канапи. Про спротив не було очевидно мови. Жид навіть дуже втішився, що війні „шлюс", він віддає кріса й може йти додому. Але його взяли з собою до „Українбанку". Звідти мали взяти більше людей, узброїти їх у здобуті кріси й негайно йти на станицю жандармерії.

Але вийшовши з маґістрату зустрінули вже відділ з „Українбанку", що йшов до міста під проводом Штурпакевича. Члени цього відділу зраділи, коли побачили Козакевича. Його вояцька постава додавала відваги. Зараз А. Козакевич перейняв над усіми провід і так побільшений відділ пішов у напрямі жандармерії, тільки двох відпровадили забраних австрійських вояків до „Українбанку".

По дорозі прилучувалося щораз більше людей. На станиці було спокійно. Нічого тут не знали й не сподівалися. У дверях роззброїли стійкового й побігли на гору.

Застали тут жандармів зворохоблених уже гуркотом по сходах і галасом людей, бо тепер із некарною юрбою не далося вже вдержати такої обережности, як перше з малим відділом.

Жандармів було кільканацять. Одні сиділи, другі стояли, інші вже поклалися до сну. Тепер гамір у будинку збудив їх. Але ніхто з них не важився ставити спротиву, хоч, почувши гамір, мали час вхопити зброю.

Всі послушно піднесли вгору руки та позволяли роззброїтися. Нараз задзвонив телефон. Козакевич позволив взяти слухавку. Телефонувала почта; взивала помочі. „Даремне — відповів жандарм — саме тепер нас роззброїли".

Телефон зараз замовк.

Зо станиці забрали зброю й муніцію й відділ під проводом Костя Коцюмбаса переніс її до „Українбанку", що був тепер центром бібрецьких збройних сил.

Другий відділ під проводом Козакевича пішов до етапної команди, де був комісар Ґрос і трьох старшин. Тих тяжче було зтероризувати. Хоч не пробували боронитися, то все зброю не зложили зараз, а один з них навіть грозив, що візве жандармів. Аж як побачили зброю з жандармерії, повірили, що нема ратунку і віддали револьвери та шаблі.

Тут треба додати, що роззброювання всюди відбувалося дуже поважно й чемно. Старшини віддавали зброю під словом чести. Їх не перешукували. Комісар Ґрос пробував сховати револьвер, але, давши слово чести, віддав його.

Тепер усі військові сили в Бібрці були роззброєні. Відділи дістали наказ вертатися до „Українбанку". Тільки деякі розохочені ходили самовільно до панів, що в них сподівалися найти зброю. Але розіслані пізніше стежі ловили їх.

Була 12 година, як ситуація в містечку була зовсім опанована. Біля староства, скарбового Уряду й почти розставлено стійки. До „Українбанку", хоч була пізна пора, сходилися люди. Прийшов Кулинич і ще кількох старших громадян. Люди на конях розїздилися по селах взивати мужчин українців до зброї.

По місті ходили стежі.

Ще в ночі два відділи під проводом Костя Коцюмбаса та Ілька Бобечка пішли до недалеких Стрілок і Ланок та роззброїли робітничий курінь австрійського війська. Відтам привезли старі кріси верндлі й пачку ручних ґранатів.

На світанку коло 6-тої години на будинках староства й громади маяли жовто-блакитні прапори. Це був знак, що Бібрка скинула австрійське ярмо й перейшла під владу Української Держави.

Вранці місцеві урядовці українці перебрали всі уряди й почту. Потім із балькону Староства проголосив Походжай зібраній масі людей, що повстала Незалежна Українська Держава.

Українська жінка у визвольній війні 1917–1920 р.

Написав: *Михайло Середа*, полковник Армії УНР.

(Продовження)

IV

Настя Линкова.

В лютім 1919 р. війська У. Н. Р. покинули Київ. Однак відступали недовго; поблизу стації Жуляни вони зупинилися, повлазили в закопи і розпочали бій з червоними. Військовий санітарний потяг під ч. 11-114 чекав на ранених позад закопів на кільометер віддалі. Через вікно потягу було видко (навіть без льорнети), як відважно боронили своїх позицій українські частини. За шибами чистенького сальон-ваґону якось не вірилося, що у невеличкій віддалі з кільометер сновигала потвора війни, полювала молоде людське життя, вкидала його до пащі, на гострі зуби, що бубоніли кулеметним дробом. Зоране гарматними стрільнами снігове поле нагадувало велетенську естраду античного театру, на якій досвідчені артисти виконували траґічні ролі, що завершувалися смертю.

Для сестри Насті Линкової, яка приглядалася до бою, кріваві рухи і менти нагадували деякі сторінки з „Тараса Бульби" — Гоголя. Вона з занепокоєнням стежила за поведінкою одного вояка. Був він високий і стрункий, зодягнутий в селянську чумарку, підперезану блакитною хусткою і високу бараначу шапку. Тримаючи в руці рушницю наче костур, він спокійно і на очах ворога ходив по березі закопів, кермуючи стрілянинoю. Раптом він вимахнув в повітрі вільною рукою і звалився з ніг, немов поховзнувся; за хвилину підвів було до гори плечі і знову провалився: певно не вистарчило сили.

Настя Линкова, нікому нічого не кажучи, зійшла з потягу і метнулася в напрямку закопів.

— Куди ви, сестро? — трівожно запитали стрічні санітарі.

— Туди! — кивнула сестра перстом в напрямку бою.

Вояк в селянській чумарці був ранений кулею в груди. Рана була смертна; однак він знайшов у себе трохи сил, щоб, спираючись на руки сестри, то рачки, то на череві, то на долонях дістатися до санітарного потягу. На ліжку, відзискавши притомність, він сказав сестрі:

— Називаюсь я отаман Монах і вийшов з Таращі. На фронті я кермував Таращанським повстанським загоном, мав в намірі прислужитися Батьківщині та її Урядові... Не судилося. Мої своякн позосталися в Таращі. Прошу вас, сестро, всі документи і листування, що знайдуться в моїх кишенях, переслати моїм своякам до Таращі.

Другого дня отаман Монах помер. Сестра Линкова свою обіцянку дотримала. Вона мала тверде переконання, що роля сестри-жалібниці не мусить бути обмежена її фаховим призначенням, що роля її ширша і сягає в площину моральних і гуманітарних зобовязань. Вона мала рацію: кожний з українців корінням свого інтимного і душевного життя вростається в стріху рідної хати, в глибину родинних і місцевих обставин. В тяжкі менти життя, в небезпеці, в хоробі, на порозі смерти він знаходить примирення і заспокоєння в своїх душевних корінях. В ці менти життя він потребує коло себе людини, якій він мігби скласти свої інтимні зізнання, свою останню волю. Такою людиною завше буває сестра жалібниця.

Пригадую один випадок, — говорила Линкова: — Восені 1919 році жорстокі бої точилися на Вапнярськім фронті. Наш санітарний потяг скоро не мав жадного вільного місця для ранених і хорих. Сестри не чули під собою ніг, пораючись коло хорих всі 24 години. Був серед хорих на тиф один неспокійний козак: він час від часу загрозливо вимахував пястуками, розсипався брудною лайкою і несамовито вищав. Він завше було лапав мене за фартушок і прохав, щоб я трохи посиділа коло нього і погуторила. Я було присідала, і він з почуттям і захопленням починав мені оповідати про батьків, господарку, степ і дівчину Палажку. Я вдавала зацікавлення і розпитувала подробиці, і це його дуже тішило. Одного дня я прирекла йому, що винайму воза і відвезу його до батьків. Після моеї обіцянки покірно виконував все, що від нього вимагали, затих і заспокоївся. Помер нечутно і спокійно, немов заснув...

Від стації Жуляни, під якою загинув отаман Монах, наш потяг пересовувався на взірець слимака тримаючись напрямку польського кордону. Я не розуміюся на воєнній штуці, — згадувала сестра — я не маю фахового військового досвіду, однак зрозуміла, що свої невдачі ми завдячуємо відсутности обєднаного командування. Кожна військова частина вважала себе незалежною, кожний отаман воював на власну руку. Навіть санітарне начальство потягу розгубилося і не знало кого слухати. Щодня находили до ваґонів дивовижні люди в кольорових жупанах і бараначих шапках зі шликами; вони самочинно вивозили з ваґонів інколи безнадійно хорих вояків, невідомо куди і пощо. Медичний персонал повинен був мати великий такт, високу інтеліґенцію і моральну витреваліcть, щоб не помічати пониження своєї гідности.

Знаходилися люди, що виправдували всі наші минуси тим, що війна по суті своєї природи і льоґіки всякі там сентименти зі своєї програми виключає, що вона мусить бути немилосердна і жорстока та спиратися виключно на кріваві чини. Я маю іншу думку, життєвий досвід, що на війні

гей-гей як потрібні: і материнська ласка і тепле чуле слово, і щира людяність, і уважлива прислуга. Пригадую я один факт. В березні місяці наш потяг зупинився на стаці Жмеринка. До потягу завітав Головний Отаман С. В. Петлюра. Я побачила його уперше. Ми, припускаю, в більшості жіноцтво, жиємо емоціями; ми чутливі до перших вражінь і про незнакому людину складаємо опінію з перших вражінь, розмови з ним, його способу триматися і зовнішнього вигляду. Памятаю людину трохи сутилу, середнього на зріст, скромно зодягнутого в уніформ старшини, однак без наплечників, відзнак та інших аксесуарів, які натякали б на високе становище С. В. Петлюри. Мене вразили очі Головного Отамана — широкі, ясно-сірі з траґічним загибом і контуром повік. То були очі, які крили в своїх глибинах щось сумного, скорботного, якісь жалі, печалі. Для кожного хорого знайшлося у Головного Отамана приємне слово.

— Ви Чернигівка? — запитав він мене.

— Так, — відповіла я.

— З північних повітів?

— Так, —здивувалася я.

— Бачите, у вашій мові відчуваються білоруські впливи, — зауважив С. В. Петлюра. — Зверніть увагу на свою вимову, бо наше вояцтво буде трактувати вас за московку.

— Маєте рацію, — погодилася я, — були випадки, коли вояцтво трактувало мене як кацапку.

Походив Головний Отаман між хорими, нагуторив, пожартував, почастував папіросами і вийшов. Однак залишив після себе іншу атмосферу, в якій хорий відчув душевне передродження, фізичну бадьорість і моральні зобовязання. На ранок другого дня 75% хорих покинули ваґони і виїхали на фронт. Коли ворог наблизився до Жмеринки, наш потяг перепачкували на стацію Шепетівку, де хорих перенесли до містечка в палату ґрафа Потоцького. Раненних, покалічених і хорих підвозили до палати щодня, і скоро всі численні

Настя Линкова.

кімнати були битком набиті. В більшості то були вояки славетних частин: Січового Корпусу, Сірої Дивізії, Ударного загону, Шевченкового полку, тощо...

Ми, сестри, не мали вільного часу, щоб своєчасно зорієнтуватися, як ідуть на фронті наші боєві акції. На наше безголовя, наші Центри не мали такого доброго звичаю упереджувати нас про небезпеку. Не чекаючи на лиху несподіванку, ми спокійно відбували свою працю, коли це одного дня стрінула нас лиха година. Ворог несподівано влетів на стацію Шепетівку і пройшовся по палаті вогненним вогнем. Більшовики коло двох годин кропили нас кулеметною і гарматньою стріляниною. Було вражіня, ніби під ногами роздерлася земля, а на голову звалилося небо. Палата немов на підпитку, тратила рівновагу і мала бажання покластися на землю; шиби дзвонили на пожежу і розсипалися на широкі голки, зі стелі порошилося вапно і брязкотіли в шафах бляшані миски і відра. Настрашені хорі злазили з ліжок, панічно метушилися по кімнаті, плигали на підвіконники, силуючися вистрибнути на подвіря.

Я розуміла вагу страшних хвилин і свою моральну відповідальність. Кожна зі сестер зрозуміла, як себе тримати. Ми заховували спокій, весело кепкували з обстрілу, перекидалися жартами, голосним сміхом. Поведінка сестер вплинула на хорих як найкраще:

Повстанчий отаман Гайовий.

вони трохи-по-трохи відзискали притомність, заспокоїлися і вернули до ліжок. Над вечір ворог покинув стацію і десь зник.

Сестра Настя Линкова, знеможена душевно і фізично, пішла до своєї кімнати. Вона відчувала, що не витримували нерви, що не вистачало сил для дальшої праці. На майбутнє, нещасливі наші події віщували тернистий шлях, на якому сестра не вбачала для себе ні морального спокою, ні громадського співчуття, ні матеріяльного підпертя, ні правної оборони, ні родинної ласки. Однак вимоги християнського порятунку перемогли хвилеву слабість, і стискуючи в молитві руки, сестра пригадувала: Вірую... Боже, допоможи мені, зневіреній...

Надійшли сумні часи... Українська Армія була поторощена. Наш шпиталь евакувався до Волочиськ, де прибрав назву „Третього польового шпиталю". Санітарне начальство для шпиталя складали люди досвідчені, високоінтелігентні і гуманні. Можливо, що вони, люди чужої національности, не мали нашого визвольного надхнення, однак свої обовязки виконували чесно і жертвенно. Пригадую склад 3-го шпиталю: старший лікар Шустов, старший ординатор Веселовський, лікарі Закс і Шпіро.

В кінці травня рештки Української Армії покинули Наддніпрянщину і відкотилися під Тернопіль. До Волочиськ надійшли червоні війська. Того дня вступив до шпиталю червоний карний відділ в супроводі пикатого з довжезними вусами команданта. Червоний командант призирливо і з ненавистю позирнув на Линкову, вимахнув погрозливо шаблюкою і строго сказав:

— Прошу назвати офіцерів, які переховуються в шпиталі. Коли покажете неправду, будете покарані нашим судом, який в таких справах виносить два вироки: або шибеницю або розстріл.

— Наші старшини були попереджені про ваш прихід і своєчасно кудись евакувалися, — фальшиво свідчила Линкова, рятуючи 40% старшин на загальне число хорих.

— Будемо бачити, — уїдливо сказав командант і увійшов до передпокою, де сестри тримали з своєї ласки хорих червоноармійців:

— Какой губернії? — запитав він першого хорого.

— Пензенской...

— Какой часті?

— Девятого Стрелкового імені товаріща Леніна!...

— Ти? — запитав він другого.

— Костромской губернії!

— Какой часті?

— 272-го штурмового імені Октябрской революції.

— Вот неожіданность! — вигукнув розгублено червоний командант. — Да тут лежіт больше наших!.. Він почервонів від ніяковости, гукнув щось до карного відділу і мовчки вийшов зі шпиталю.

В літі, коли Запорожці звільнили Проскурів від большевиків, сестри перевезли своїх ранених і хорих до міста і розмістили їх в касарнях бувшого російського Дніпровського полку. Наш Уряд і Командування чекали на підход Галицького війська. Одного дня Галичани, заховуючи в частинах взірцевий порядок і залізну дисципліну, перейшли Збруч і переможно полинули наперед по лінії — Проскурів—Жмеринка—Київ. В касарнях сестра примушена була раптово відпочити і то надовго: плямистий тиф звалив її з ніг, запалив високою горячкою і відібрав їй притомність. Щось до квітня 1920 року балансувала Линкова на тонесенькій нитці, на межі між смертю і життям.

На весні полковник Базильський розпочав був формувати в Проскурові І-у Кулеметну дивізію і при ній шпиталь, до якого вписалася сестра Линкова, що була видужала і шукала нового подвигу. В шпиталі не судилося надовго затриматись: в листопаді кіннота Котовського розшматувала український фронт і примусила шпиталь евакувати по той бік Збруча.

— На передодні нашої поразки — згадувала сестра Линкова — я побачила в Могилеві вдруге С. В. Петлюру. Чула його промову до війська. Мене не цікавив її зміст. Мене вразили поновно сумні очі з трагічним загибом повік. Можливо, що я вразлива на інтуїцію і підсвідоме життя, тільки далеко заздалегідь, прислухуючись до ліричного темату промови Головного Отамана в Могилеві, я відчула трагічний фінал його життя.

На еміграції Настя Линкова говорила:

— Деякі вояки закидують сестрам-жалібницям недодержання приписів морального кодексу. Я прекрасно орієнтувалася в душевній структурі українського вояка і маю життєвий досвід, на підставі чого твердж, що українець має нахил до надто широкого узагальнювання випадкових фактів. (Далі буде)

Листопад 1918 р.

Написав: *Ф. О. Ш.*

Останні дні жовтня були тяжкі. Атмосфера нестерпна, напруження було за високе, щоб не можна було надіятись якогось зриву. За багато пари було в політичному кітлі, кляпи безпеки були нечинні, котел мусів лопнути. Бачив та знав я, як мої товариші поляки, радять в гуртках між собою, як знакомі бувші леґіонери, що укривалися по моїх знакомих, поляки-втікачі з австрійської армії, готовились до чогось таємного, як можна було завважити з їх висловів, уривків розмов, настроїв та вигляду. Я в той час, вже був здеклярованим українцем, та пильно стежив за подіями, які відгравались довкола мене у Львові та на Україні. Пильно вичитував я тогочасну українську пресу та особливе враження на мені викликали резолюції зїзду нотаблів, нашої конституанти в жовтні 1918 р. у Львові.

Пригадую собі, як в тісному кружку моїх приятелів, критикували ми, студенти, українська молодь польських шкіл, факт, що не зістала проголошена злука з Великою Україною, та з тамтою державною формою. Ми не визнавалися в тонкостях політики, але безумовна злука, нам здавалась конечною, манила нас туга за тим, що там в Києві, підсвідоме бажання спільноти, бажання тісної злуки, почуття, що вага наших змагань, нашої будуччини, нашої історії, має бути там у Києві. Так думали ми, ті львівські діти, українці з походження, з церковної приналежности, але поляки з культури, звичаїв, духа, навичок, прикмет та хиб. Не знаю, як думали середньошкільники з українських ґімназій. а мало було їх в У. Г. А., а двох лише в бриґаді У. С. С., щоб могли описати свої душевні переживання з листопадових днів 1918 р. Львів не Київ, Львів був занадто свідомий вартости свого життя, щоб дати Крути, чи як поляки Львова дали Задвіря в VIII. 1920 р. Було ясне, що до збройної розправи у Львові, а принайменше в Галичині дійти мусить. Я став на роздоріжжі, що робити, куди піти, як поступити в мент зриву. І таких як я, були десятки. Такі були останні дні жовтня, для мене і таких других як я.

Був день Всіх Святих, пятниця. Ранним ранком вибрався я до міста, користаючи з вільного від науки дня. Люди спішилися до міста. Настрій як звичайно в такий день, врочистий. Нараз побачив я на ратуші Львова жовто-блакитний прапор, який весело маяв. Ми, мій товариш та я, зрозуміли, що українські війська зайняли Львів, інакше не могло бути. Ми переживали великий історичний день. Наближаючись до ринку, ми бачили юрби людей, на яких лицях малювались, у кого радість, у кого збентеження.

В районі ринку та Народнього Дому, військові кордони, відділи війська, стежі, ходять на всі сторони. Виряд, як з голки, на грудях або на австрійській шапці жовто-блакитна стрічка. З ними цивільні, добровольці, молоді студенти, ходять зі стежами, ті опроважають нашого вже вояка по чужому Львові. Авта з військовими женуть на всі сторони; в автах, на фіякрах вганяються з Народнього Дому на всі сторони наші старшини, між ними богато Усусусів. Перед Народнім Домом небуденний рух. Повно війська, наших студентів з опасками на рамені, старші горожани також з опасками на рамені, все те входить та виходить, бігає, крутиться, авта, фіякри, приїжджають, відїжджають, стежі приходять, відходять, рух як в муравлиську. До Начальної Команди, яка була в той час саме там, міг прийти кождий хто хотів. Колиб була в той ранок яканебудь думка серед військових кругів у поляків, то цілком певно, малий відділ очайдухів міг, вдаючи наше військо, прийти без найменшої перешкоди до самого штабу наших військ та ручними ґранатами зліквідувати в зародку всі наші замисли і пляни. Поляки дивились остовпілими очима на те, що діялось, такого по нас не надіялись і лише мої знакомі, киваючи головами, признавали, „що спритно русини урядились, треба їм це признати".

Цілий Львів, всі головні обєкти, все це було незаперечно в наших руках. Перебігли ми скоро місто. В місті слідно дезоріентацію. Але остовпіння минає. На місті чимраз більше людей, настрій горячковий, рух шалений. Вістка про переворот вже рознеслась, кождий хоче наочно бачити стан, незнакомі стають на вулицях, коментують, дискутують. Частина Львова грізним бурчанням та ненависним, зловіщим зором стрічала наші стежі, наших звязкових, наші авта, нас усіх. Такий був Львів в ранніх годинах 1. Листопада.

Ми обігнали до цього часу ціле середмістя. Верталися до дому, кождий зі своїми думками. Могла бути год. 11—12, коли доступ до Ринку та Народнього Дому був замкнений. Українська влада почала прибирати орґанізовані форми, із хаосу почало творитись щось, що виглядало на плянову акцію.

В той час через рогатки міста плила хвиля вояцтва, яке діждавшись кінця війни, захопивши що лише далось в час розвалу цісарської армії, ішло домів. Ішло це вояцтво обладоване хто що міг захопити, не дивилось на ті мізерні стійки на рогачках міста, які по початкових проханнях та переконуванню, вже і не пробували стримати тих, котрим дім був у даний мент цціннішим всього в світі. І танули і так нечисленні ряди наших військ. Ішли додому вояки українці цісарської армії, на яких числив Військовий Комітет.

В пополудневих годинах місто показало вже зуби. Постава населення була вже настільки ворожа, що тягарові авта гнали по місті, повні наших вояків, які час від часу стріляли в гору, щоби придати собі відваги чи налякати населення. Викликувало це лише непотрібне подразнення населення, з початку паніку, далі лише страх, обережність, цікавість, а далі насміх. Нажаль були жертви тої безглуздої стрілянини. То тут то там були перші вбиті чи ранені, помежи цивільним насе-

ленням. Вечірними годинами чути вже було сильну стрілянину в околицях Головного Двірця, де, як говорилося, поляки бються з нашими. На брамі польського Академічного Дому бачив я на стійці леґіоніста в повному боєвому виряді. Там входили та виходили безустанно молоді люди, дівчата, хлопці. Це був один з осередків відпору з польської сторони, на парусот метрів від Народнього Дому.

Наші жовніри тримались середмістя, не знали міста, не знали Львова, в місті чулись зле, дуже зле, ходили з напнятими нервами до краю. Вже нашим стежам вирвано кріси. На поодинокі стежі нападали цивілі. Наші перші жертви вже впали з незнаних рук. Наші вояки чулись як в пастці, тому ті перегони автами по місті, це була причина стрілянини. Думка опору з польської сторони вже прибирала реальні форми, було ясно, що буде бій, тяжкий, бій щодо якого висліду не могло бути двох думок.

Наша преса подавала вісти про перебрання влади в цілому краю, про виїзд У. С. С. з Буковини. Тон був самопевний, але сили були нерівні. З одної сторони в чужому місті стояв змучений тяжкою війною старий дядько, чи молодий вояк, необізнаний з містом, вправді відважний, впертий, але тяжкий, неповоротний, психіка якого ніяк не надавалася до боїв у місті. Стояв при ньому доброволець, студент чи міщанин, але тих було мало, дуже мало, смішно мало. З другої сторони елємент, про який я згадував з початку статті. Молоді, завзяті, очайдушно відважні львівські діти передмістя, або молодь обох полів, внуки героїв війн за державність в 1831, 1863 р.р., діти міста, яке дало польським леґіонам курені добровольців, молодь вихована Сєнкевичом, Жеромським, овіяна чаром леґенди боїв обох бриґад леґіонів.

Бій вже завязувався, видно було вже на овиді заграву тяжких змагань, наші військові сили меншали з години на годину, з усіх обсаджених місць приходили звіти за звітами до Команди з проханням помочі. Наші авта вганяли чимраз частіше в гору міста, там де вже нісся відгомін правильної боротьби. В Народньому Домі метушня, здернервовання, формується на скору руку стежі, підмоги; вістові, пані з кухні, жиди по збрую для своєї міліції, якісь людці по перепустки до дому, гамір, крик, балаґан, та нерви, нерви.

На горі міста ішла стрілянина, кінчився день 1. Листопада 1918 р.

Другого дня в місті рух вже менший. Зглядний спокій в поранних годинах. Дальше вганяють авта з військом, яке стріляє на усі сторони. Центр міста. Ринок, замкнений військом. Слідно вже більший лад, якусь доцільність в рухах та діяннях нашого війська. На горі міста таки чути дальше стріли і в гору міста ідуть мої знакомі поляки до своїх збройних ватаг, ідуть куди можуть, куди попаде.

Я прилучився до якогось нашого вояка в мазепинці. Ідемо вулицею Коперника в гору міста. Дорогою звичайний вуличний рух, в нічому не пізнати революцію. Люди скоро до війни, стрілів, куль звикають. Говоримо про одно, друге, вразив мене поганий наголос цього вояка в мазепинці, на це не звертав я уваги. Коли були ми в околиці вулиці Садівницької, бачив я, як узброєні польські партизани виходили на вулицю Льва Сапіги та обсаджували вихід обох вулиць, все майже мої знакомі та товариші зі шкільної лавки, з забав, товариського життя. Закликали і мене іти з ними, але я викрутився якимсь способом; моїх товаришів, які зі мною ішли з міста, я кудись подів. Кудись зникли. Бачив я по якімсь часі того в мазепинці як польського старшину.

Навколо двірця ішов бій. Пішов я в гору Городецької; на площі Єлисавети стояло наше авто розстріляне вчора, вганялись вже леґіоністи, стріляючи вниз вул. Городецької, інші з улиці Доїздової в напрямі Двірця. Я пішов там, де почув скоростріл. При ньому сидить мій добрий знакомий, таки українець з роду, товариш зі шкільної лавки, стріляє в напрямі Двірця. Недавно приїхав ранений з Пяви. Носив в свій час на шапці і „підкову" (українська відзнака в формі щита з Арх. Михаїлом), але таки пішов зі своїми товаришами. Дитина львівського передмістя, не поляк і не українець, щось своєрідне, таких я знав десятки, і завзятих вояків і добрих хлопців. Пішли з тими, з ким жили та ховались разом. Бої завязувались у цілій горі міста, стрілянина ішла остра, наші тратили точку опору за точкою, а У. С. С. не прибували.

Під вечір у місті був вже лад, ні сліду балаґану з минулого дня, обі сторони вийшли з першої горячки, почали орґанізуватись. Поляки перли в долину міста, наші по завзятому опорі поволі уступали. Наші відділи були залишені самі собі, брак звязку, брак співділання, брак якогобудь пляну в воєнних діяннях, непорадність нашого вояка в ворожому місті, невміння пристосуватися до вуличних боїв, нищило нерви нашого вояка, який від 3—4 години ранку 1. листопада був у службі безустанно, без зміни, без спочинку, без спокою, шарпаний на всі сторони, киданий на усі загрожені місця. Нерви дитини села не здавали іспиту в бою за місто. Поляки посувались вділ міста. Битва за Львів ішла природним шляхом.

Не можу не згадати високожертвенної служби поліціянтів українців, яких переворот найшов у Львові. Ті люди знали Львів, вони були незаступні, вони провадили наших вояків у незнані вулиці, вони супроводжали авта в їх розїздах по місті, вони доставляли амуніцію та харчі боєвикам, вони були звязковими. Учеників, котрих бачив я з опасками на раменах ранком 1. листопада, вечером бачив вже без опаски, яку носить, мовляв, лише в службі, а вечором 2. листопада дуже мало бачив я і в службі і поза службою на вулицях Львова та у Львові. Я вже тоді порівнав їх з моїми товаришами поляками і мені стало дивно.

Ранком 3. XI. 1918 р. справа стояла вже зле. На рампі при вулиці Жовківській стояв наш скоростріл та бив у напрямі Клепарова. На розі вул. Бальонової стрінув я вже знакомого поліціянта, який не радив мені іти до міста. На Підзамчу рух шалений, наші старі ляндштурмаки тримаються бадьоро, висилають стежі та нарікають, що нема ще молодих, щоб їх змінити, вже третій день

в службі. В місті чути сильну стрілянину. Наші вояки оцінюють ситуацію за поважну. „Він пре в місто, там наші тримають „його", але як не прийдуть в час У. С. С., то „він" таки нас з міста випре, бо в „нього" велика сила та все молоде, сильне, а ми вже старі". Таке балакали старі дядьки.

Саме відходив поїзд до Тернополя. З причин від мене незалежних я мусів виїхати до Тернополя. Поїзд обладований вояцтвом, російськими полоненими, переповнений до неможливости, з людьми на дахах, степенях, усіх закутинах, минав Підзамче, де під оком нечисленних наших стійок підмійське шумовиння грабило ваґони та численні маґазини. Стійки стріляли вправді на пострах, але супроти острої та нахабної постави шумовиння, уступали та не наражували себе на можливе роззброєння, а то і смерть. Поїзд минав стійки по мостах, на стаціях ніхто не всідав, всюди було богато військових, які мабуть стерегли залізниці. В нашому переділі повно. Минаємо ватаги полонених, які ідуть залізничим тором, ґрупи австрійських вояків, але вже без цісарського ґузика на шапках, по стаціях наші жандарми з національними стрічками на шапках повнять службу. Нема великої зміни, але за це більше гамору, більше неспокою, більше війська, а радше людей в військових одностроях, громади безприютного вояцтва, яке вертає домів по світовій війні.

По приїзді до Тернополя я подався до міста. Було вже пізно і перша старшинська стежа, яка мене стрінула, порадила мені не пускатись в місто, а вертати на стацію та там перечекати ранку. Я послухав ради та вернувся на стацію. Прилучився до громадки студентів, які робили службу на стації, запізнався з ними, м. і. був Е. Василишин, та почав мою службу на двірці в Тернополі. Тяжко було уявити собі більшого балаґану. Всі поїзди приходили повні людей, двірець в той час знищений, бараки, кожде вільне місце заняте вояками. Всі мови народів австрійської імперії можна було чути, вигуки, проклони, виклики, сварки, лайка, полонені москалі та австріяки, дві хвилі, одна в Росію, друга на південь. Межи тим всім горстка б. жандармів, пару У. С. С. та ґрупка студентів і добровольців парубчаків з околичних сіл, старалась втримати який такий лад. Переглянути лише транспорти, які напливали безупину, відібрати військове майно, яке кождий намагався взяти в нагороду чи памятку за „чесну службу", втримати який такий порядок, допильнувати залізничих уряджень, їх цілости, примушувати опірних до здачі майна, яке з собою вивозили, це все була наша служба на двірці в Тернополі. Трудно було собі дати ради в тому хаосі. Не було готових залізних, ціпких відділів, брак було залізної руки, котра вмілаб завести лад в тій людській хвилі. Ця жмінка, яка стояла під приказами молоденьких підхорунжих чи хорунжих, яких бачив я через вікно в канцелярії команди двірця і так трималась не знаю яким чудом. Що за сила казала їм сидіти від 31. X. в Тернополі та витирати собою всі кути, жертися з анархією, яка грозила заливом, я не розумів. Відбирання майна!! Хто не бачив, або не переходив цеї процедури, той не знає, якого напруження нервів вимагала ця тяжка праця.

Ми пильнували транспортів, ваґонів, майна так, як лише вміли. В кождому взорувались на тих нечисленних У. С. С. та жандармах, які нам молодим давали найпотрібніші відомости про технічну сторінку наших обовязків. Місто спало, довкола спокій, ні стрілу, лише на стації клекотіло людське море, ішла мандрівка народів, відбувались хвилі анархії. Ішов розвал цісарської імперії і її армії.

В перших днях листопада Тернопіль не виглядав на місто, в якому наступили якісь переміни. Мале місто жило своїм життям. Спокій був майже цілковитий. Лише богато людей в військових одностроях пригадувало, що це воєнний час. В часи передвоєнні по польськи в Тернополі мало говорено, тим більше під українською владою. Ціла польщина заховалась по хатах місцевих поляків. На „корзо" звичайний рух, часами містом перейшла стежа, уряди були вже обсаджені, орґанізація війська ішла досить енерґійно. В бараках та по касарнях порядковано, сортовано залишене майно, при входах ще дійсної служби не було, хто хотів міг входити та виходити, та і виносити, що зумів. Але з кождою годиною узли військового ладу кріпшали. Треба безсторонно признати дійсно жертвенну службу жандармерії, тих старих австрійських „зупаків", які зі самопосвятою були всюди, де кликала їх потреба, обовязок, де треба було стерегти ладу, орґанізувати владу, військо, заводити закон, спокій, безпеку життя та майна. Не знаю, хто був комендантом двірця в Тернополі, знаю, що команду міста обняв В. Болюх.

Про Львів доходили глухі вісти, що там є бої. Почав виходити якийсь часопис, який подавав комунікати У. Н. Ради та Н. К. з боїв у Львові. Всі були певні, що наші війська займуть Львів у найближчих днях, але ті війська, які є т а м, а не ті, що їх орґанізували т у т. Подивляли геройськість У. С. С. у Львові, благословили фронт, але до фронту в ті часи не знаю чи вислано бодай одну сотню з Тернополя.

В тім часі переходив через Тернопіль в бойовому стані 90 полк австрійської піхоти зложений з поляків, який пробивався до Ярослава чи Ряшева. Кількакратно пробували наші відділи роззброїти цю частину, але все кріваво заплатили за спроби. По довгих тарапатах полк цей таки в повному бойовому складі дістався на польський бік. Чув я опісля, що в Ходорові наші частини мали поважні втрати, коли пробували його роззброїти. І в Тернополі пробували наші роззброїти цей полк, але по короткому приготованні та пробі, залишили полк у спокою та пустили на чужі руки на Ходорів.

Одного дня був я присутним при присязі в церкві, яку переводив о. Громницький. Там пізнав я чет. У. С. С. Цяпку з його леґендарними вусами. В межичасі сталась досить прикра подія. Хтось ушкодив памятник А. Міцкевича, що викликало зрозуміле обурення так у поляків як і у наших.

Наші власти негайно казали забудувати дошками памятник, щоб не видавати на позорище ушкоджену фіґуру та не дразнити почувань поляків. Другого дня появились на мурах міста оголошення в двох мовах, в яких власти висловлювали жаль та осуджували злочинну самоволю якоїсь одиниці.

В той менш більш час влада покликала до життя горожанський комітет для допомоги нещасним полоненим, які верталися з глибин Австрії чи Мадярщини в Росію знеможені, виснажені, голодні, слабосильні. Ішла та хмара нуждарів всіма шляхами. Що ранку на стації валялись десятки трупів тих нещасних. Це був саме час, коли лютувала грипа-еспанка. Виснажені в голодній Австрії полонені мерли як мухи. Щоденно кидали їх трупи як поліна дров на фіри та везли на кладовище. Згаданий комітет примістився в школі при залізничім мості та видавав полоненим теплу страву. Хорих приміщувано в шпиталях. Апарат почав працювати, скрипів, але ішов.

Не треба думати, що поляки в Тернополі приняли спокійно чин перевороту. Припадково стрінув я одного з моїх знакомих товаришів з львівських польських ґімназій. Той не підозріваючи в мені українця запросив мене до своїх чи кревних, чи знакомих, котрі мешкали в австро-угорськім банку. Там застав я пару незнаних мені молодих людей, які готовились або до переходу на польську сторону, або до акції на задах українських армій. Це була одна з численних клітин П. О. В. Я під якимсь претекстом відмовився від співпраці та скоро потому виїхав в напрямі Львова.

Потяг був невеликий, небагато в ньому людей, майже виключно військові, які їхали домів. По стаціях був лад. Вздовж шляху ішли вояки та полонені в ріжні сторони. Поїзд приїхав до Красного. Там потяг станув і далі не поїхав.

Хоч не хоч, охочі вибрались піхотою шляхом до Львова. Я стрінув знакомого, Костя Паньківського, і ми разом шкандибали до пізного вечора. В Підбірцях, у якихось привітних людей ми переночували і 20. XI. прийшли до Львова.

Личаківська рогачка була сильно обсаджена. Саме був це час модних тоді завішень зброї, і маси людей ішли за місто на села, щоби купити харчів. Вулиця Львова була не та щоденна, весела, метка, безжурна. Містом ходили наші стежі. Люди не крутились, але кождий як лиш міг скоро полагоджував свої діла і втікав домів. Я перебіг скоро цілий фронт, оглянув всі відтинки фронту, лазив всюди, нишпорив, находив знакомих по обох сторонах фронту. Місто виглядало своєрідно. Мури камяниць оббиті кулями, трамваєві дроти пірвані, всюди повно шкла з побитих шиб. Денеде переїде фіра з побитими вояками або цивільними. То тут , то там переїзджає полева кухня, санітарне авто, перейде відділ війська.

На рампі при вул. Жовківській вкопаний скоростріл, при ньому хор. Мельничук. Застава мешкає в ваґоні, який стоїть недалеко. (Мельничук розстріляний осінню 1922 р. в Чорткові разом з чет. Шереметою). Знакомі оповідають про завзятий характер боїв. Того дня ішли старшини австрійської армії на жовківську рогачку. Кидали Львів. На переді якийсь ґенерал при шаблі з розвіяним плащем підбитим червоним шовком, позаду пару підвод з жінками та майном. На вулицях ставало чим раз тихше, спокійніше.

Завішення зброї кінчилось. Почалась знова ніч боїв, тяжких але вже правильних, затяжних. В місті таки порядно клекотіло, тарахкання скорострілів, вибухи ґранат ішли цілу ніч. На боях зійшла ніч.

21. XI. ішов бій цілий день. Артилерія з обох сторін обстрілювала ворожі позиції, замок, цитаделю, казарми Фердинанда, різню. Польський літак літав понад Львів, давав якісь світляні сиґнали. Бачив я того дня загін от. Долуда при праці. Що за очайдухи. Тягнуть за собою свого „Максима" та луплять аж порох та тріски летять.

Десь коло 15—16 год. виїхали на жовківську рогачку авта з цивільними, одно, друге, трете, четверте, тягли за собою клуби дроту з трамваєвих проводів. Бій в місті ішов дальше. Артилерія не вмовкала ні на мить. Поодинокі стрільці перебігали вулицями. Знакомий старшина пояснив мені, що наша У. Н. Рада саме покинула Львів, що справа на фронті погана, що поляки на Личакові, тому У. Н. Рада виїхала жовківським, бо другого виходу нема з міста. Стріли не вгавали ні на хвилину. Часами притихло, щоб знова вибухнути сильніше. Бій клекотів, кудись над Замком бачив я, рвались шрапнелі. Ішла знова глуха, неспокійна ніч боєвого фронту у Львові, непевна, що ранок принесе.

Ранок 22. XI. 1918 р. вигнав на вулиці мешканців Львова. Лискавкою пронеслась вістка, що українські війська залишили місто, що поляки заняли Львів та посуваються за рогачки в переслідуванню наших сил. Тяжко описати ентузіязм, який охопив поляків, — мешканців Львова. Вулицями проходили відділи війська. Маса старшин з набійницями та штуцами, старшини зі старшинської леґії в сталевих шоломах з опаскою з білої бляхи на шоломі. Бачив і жінок фронтовичок і хлопчиків 13—14 літних фронтовиків, бачив і студентські сотні, в них усіх моїх товаришів зі шкільних лав. Вулицями переїзджали батерії, стежі уланів, переходили діти з крісами, жінки, дівчата, старці, все з крісами. Я побачив не військо, а народ, і тоді доперва зрозумів, що значить **„das Volk im Wehr"**. Це не були жарти; проти нас не стояло військо, але нарід.

В місті оглядав я, що міг, безпосередно по боях. Почта спалена, бастіони цитаделі, сама цитаделя повні дір з ґранатського обстрілу, сойм погаратаний, дирекція залізниць, палата Скарбків, казарма Фердинанда, все подіравлене, ні одної шиби, мури постріляні, при перехрестях вулиць барикади, а в них та при них сотки, цілі стоси вистріляних лусок від набоїв. На розі Бема, пару могил. Приглядаюсь написі: якась жінка-фронтовичка, другий хрест, то саме. Стрічаю знакомі трамваєві контрольорки та кондукторки при зброї, фронтовички, питаються, чому я в цивілю. Викручуюсь, що був хорий. Ґрипа. Іду на техніку, там кладовище, богато нових могил. Іду в підвали. Там до трицять трупів з останнього наступу

на цитаделю. Молоді студенти, вояки, старий якийсь чоловік. Тіла покрівавлені, закостенілі. Якась жінка заводить над тілом якогось молоденького студента. Люди тиснуться, оглядають тіла, шукають близьких.

На мурах міста появились відозви, мобілізаційні накази, маніфести, де переповідано зміст переговорів та звалювано вину на українську сторону. Польська преса захоплювалася описом побід і геройських вчинків. В той час вечорами постійно було чути стріли під містом, перестрілка ішла цілий час. Панцирний поїзд часто їздив на Підзамче і дальше. Сотні піхоти та відділи скорострілів переходили вулицями з одного в другий кінець міста, сани привозили ранених з підльвівських піль. Побідний похід скоро застряг.

Українську пресу завішено. Виходив лише один „Вперед" і то друкований латинкою. Для українців Львова настали сумні дні.

На один з останніх днів листопада назначений був похорон жидівських жертв. Жиди, бувші старшини австрійської армії несли домовини. З великою святістю несли домовину, в якій була навпівзгоріла жидівська тора. Симпатії всіх жидів були по нашій стороні. Треба признати, що жиди зразу поставилися до наших змагань на ґрунті прихильної невтральности. Їх жидівське військо, міліція, узброєна нашою владою, дійсно совісно пильнувала жидівського міста, так що не було ніяких виступів проти жидівського населення. Часами на вулиці Тереській чи Ґазовій жидівські міліціонери перестрілювались з польськими боївками. В одній з таких перестрілок згинув і командант жидівської міліції, знакомий мені поручник. Жиди були супроти нас дуже льояльними горожанами, а часто-густо помагали нашій молодій державности чи військові, чим треба та можна було. Знаю пару моїх товаришів студентів жидів, котрі скоро по тих похоронах перейшли фронт та боролись в рядах У. Г. А. Один з них зістав хорунжим та в боях під Белзом чи Равою попав у польський полон.

До У. Г. А. відносились жиди з симпатією, У. Г. А. не сплямила своєї чести кровю жидівства. Жиди в У. Г. А. та відносини жидів до У. Г. А. найдуть свою сторінку колись в історії.

Мій дальший побут у Львові був безцільний, тому то я рішив перейти на український бік. На однострій вбрав студентський плащ, студентську чорну шапку-уланку та в дорогу. 3. XII. опустив я Львів. Під Малехів їхав я з табором 5 п. п. Леґ., якого частини були в Дублянах, сам подався на Ляшки, Сороки. В Ляшках стрінула мене польська стежа, я вимовився мішком, який мав на закупно бараболь для голодної родини у Львові. В Сороках найшов сліди недавної перестрілки, патрони, картони з патронів, маґазинки, підіждав, аж знакомі дали мені знати, що дорога до Прус вільна і тогож вечора був я в Прусах. Попав на заставу, в якій був Степан Паньківський (згинув в боях за Городок). Попав на У. С. С. і того самого вечора був приділений до Пробоєвої сотні Укр. Січ. Стрільців.

Охоронна сотня мосту на Дністрі в Заліщиках у травні 1919 р.

(Спогад)

Написав: *П. Шемлей.*

> ...Румуни... виступили проти нас і заняли ціле Покуття, а тепер пильно стерегли Дністра, головно моста в Заліщиках. (Ст. Шухевич, Спомини II, 80).

Глухі, тривожні вісті про невдачі Армії на фронті непокоїли громадянство м. Чорткова. Березневі невдачі, квітнева авантура зі східним фронтом (висилка кількох сотень із Чорткова до Гусятина), дальша поразка в часі Великодних Свят, а слідом за тим ворожий прорив біля Хирова, зайняття польськими військами дрогобицького басейну, а румунами Покуття, всі ці події настроювали на не дуже то веселий тон. І Чортківяни пасивно до них не поставились.

Десь у половині травня зійшлись у вечір до місцевої ґімназії на віче. Найбільша саля битком набита. Промови і наради обертаються довкола одного: усе на підтримку війська. Усяк, хто може носити кріс — до зброї! На другий і наступні дні вулиці Чорткова зароїлися від підвод із новобранцями та старшинами із сіл. Пригадувався чомусь 1. серпня 1914. р., хоч ніхто не бив у дзвони. Партерові салі величезного окружного суду закипіли від військових. Звідси вже Окружна Команда відсилала похідні сотні.

Одну таку сотню вислала Окр. Кмда до Заліщик, як охорону мосту. Її комендантом був назначений пок. пор. Мойсейович. До сотні попав і я. Попросив на кілька годин відпустки до Колиндян. Відвідав найближчих рідних, забіг теж на приходство. При прощанні парох пок. о. Теодор Меленевич, якого трилітний побут у талергофських таборах загнав передчасно в могилу, каже: „А з чим же ви йдете? — Беріть оце". І виносить з великого покою австрійського кріса. „Це каже, якийсь мадяр лишив". О. Меленевич, хоч причисляв себе перед війною ніби до москвофільського напрямку, але син його служив при Українській Галицькій Надавчій і Відбірній Радіостації.

Сотня завантажилась на стації у Чорткові у ваґони і подалась на місце призначення. В часі їзди серед стрільців, що усі майже походили з тих околиць, почалися жарти, співи. Один каже: „Їдемо на третій полудневий фронт, проти циганів". Другий „але Оробко (окружний комендант) знає,

що робити, серед такої суматохи думає про залізничий міст на Дністрі у свойому районі". Там десь гурток затягнув пісню:

Ой ішла, ішла Подолянка по воду
Тай задивилася на козацькую вроду.

Вдаряло в ній характеристичне для Подолян протягування приголосівок у співанні, немовби по кожній приголосівці був якийсь півзвук. На письмі передатиб це можна так: іш-и-ла, -лян-е-ка, тай-і, -заць-і-кую і т. д. Але, що „нута" сумовита, тому по першій стрічці хтось кликнув: „Що ви завели такої зарваницької, давай веселішої". І чути було далі:

Шила, шила, вишивала та зеленим шовком,
Щоби його пізнавала поміж першим полком.

А з другого ваґону докочувалося щораз „Славне місто Станиславів".

З Чорткова до Заліщик недалеко і сотня скоро стала на місці. Закватерувалися в якомусь домі, при битому шляху, що веде понад Дністер до Заліщик, недалеко залізничого мосту. Завданням сотні було берегти моста, чи переходу через міст. Виходили стійки вартувати і спинялися біля мосту по північному березі Дністра, а на південному були румунські стежі. По середині міст був розірваний. Кілька разів сам сотенний виходив зі стрільцями на міст. Вільні від занять стрільці робили справи. Стан мужви складався на половину з новобранців, які не встигли були ще пройти потрібного вишколу і з ріжних виздоровців і інших „маркирантів", зі стар. річн. До занять уходили години, призначені на націон. освіту. Але довго в Заліщиках сотня не затрималась. Чи то у звязку з загальним відворотом Армії на Стрипу і дальше Серет, чи з якихось інших причин сотня покинула Заліщики і подалась на Пусте Іване через Костюкову Новосілку, що над Нічлавою. Переночували в Новосілці. Рано перед дальшим маршем треба було дати стрільцям щось їсти. Ми мали з собою тільки похідну кухню і нічого позатим, жадних харчів, трохи житньої муки. Розстарали бараболь, солонини купили у місцевого крамаря і від нього майже насилу купили останню топку соли, що якимсь чудом у нього зберігалася (тоді був загальний брак соли). Треба було ще дров. Сказали селяни, що за цвинтарем, що був за селом біля польського костюлка, є якесь лаття чи інше сухе патиччя. Пішло трох чи чотирох стрільців набрати кілька наруч. Пішов і я з ними. Та тільки я вернувся від цвинтаря, щоби прискорювати обід, а стрільці пішли та не всі вернулися. Один із них упав біля костела поцілений кулею в саме чоло, вже як вертали з ломаччям. Він був родом із сусіднього села і зараз узяли його на фіру і повезли до родини. Як сьогодні бачу того новобранця. Високий, як молодий дубчак, буйне, чорне волосся розкинулося по чолі, у фуфайці, підперезаній не військовим ремінем, тільки з хлібником, без наплечника, у шапці т. зв. „петлюрці". Це загадочне вбивство зробило на сотню пригноблююче враження тимбільше, що дійшла вістка, що Чортків у польських руках. Стрільці їли-недоїдали „затирку", що була за снідання, обід і вечеру та подалися на Пусте Іване. Чи вияснено, хто спричинив смерть стрільця, про це не знаю. Вперто говорили тільки, що хтось стрілив від сторони костела.

Сотня побула в Пустому Іваню всього кілька днів і по чортківському проломі заваґонувалась і відїхала до Чорткова, де закватерувала на Долішній Вигнанці. Тут сотня, як окрема одиниця, перестала існувати, ввійшла в склад XII. бриґади і брала участь в боях за Бережани і дальше. Пор. Мойсейовича змінив хорунжий. На цьому історія цеї сотні, як окремої одиниці кінчиться. Свого призначення довго не виконувала, бо, як згадано, відомі події на це не дозволили.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1921 РР.

Ів. III.

Український С. Українське Тов. Допомоги Інвалідам у Львові. (Огляд діяльности). „З днів радости і смутку“. Одноднівка. Львів 1929. 8°, ст. 5—9.

Огляд десятиліття 1918—1928. Початок статті сконфіскований.

Український історичний календар за останнє десятиліття (1917—1926 рр.). Кал. „Дніпро“ на 1928 р. Львів 1927. 8°, ст. 117—120.

Є тут і важніші дати до історії укр. війська.

Український священик повітовим комісарем. (Виїмки із „Записок Українського Урядовця“. „Літопис Ч. К.“ Львів 1936. 4°, ч. 7—8, ст. 25—27. о. Вол. Семків. З ілюстр.

Українським жовнірам. [Львів 19....?], 8°, ст. 4, ц. 20 сот. Накладом Ю. Тринчука.

Вірш в 24 рядки, автор Ю. Тринчук.

Українські війська стягаються на Україну. „Вільне Слово“. Зальцведель 1917. 4°. ч. 101, ст. 1.

По листопадовім повстанню большевиків у Києві 1917 р.

Українські військові терміни. „Відродження“. Київ 1919, ч. 138.

Українські вояки, що померли у Варшаві за час від травня 1925 по жовтень 1926 року. „Вісти УЦК“ в Польщі. Варшава 1926. 8°, ч. 5, ст. 26—27.

Козаки: Ів. Якименко, Дм. Зайців, Гн. Мазуренко, Мик. Голуб, Арс. Береза, Яків Рубинчук, ур. Іван Островський, хор. Петро Надемський.

Українські лицарі під Базаром. „Нар. Справа“. Львів 1936, ч. 47, ст. 5—6; ч. 48, ст. 5—6; ч. 49, ст. 5—6; ч. 50, ст. 5—6; ч. 51 ст. 5—6.

На підставі оповідань та споминів учасників.

Українські полонені в Італії. „Воля“. Відень 1919, т. 4, ч. 4, ст. 160—166.

Українські полонені в Італії. „Воля“. Відень 1920 т. 2, ч. 4, ст. 170—172.

Українські Січові Стрільці. „Укр. Православний Календар для Волині на звичайний рік 1917“. Володимир Волинський 1917, 8°, ст. 56. Коштом і заходом Комісаріяту У. С. С. у Володимирі Волинськім. 8°, ст. 38—42.

Українські Січові Стрільці в Карпатах. [Другий титул:] Наші стрільці в рік по Шевченківськім здвизі 28. червня 1914. Відень 28. червня 1915. Накладом Української Боєвої Управи. Бібліотека Української Боєвої Управи, ч. 1. Зладив Іван Боберський. 8°, ст. 112, з 36 іл., 1 мапою і 2 мельодіями.

ЗМІСТ: Вступ. — Др. К. Левицький. Українські Січові Стрільці для рідного народу. — Др. Л. Цегельський. Новітня Січ. — Др. С. Баран. В перші роковини січово-сокільського здвигу. — Бб. В Карпатах. Переклад. — А. Дома—ський. Приступ на горі Ключ. — І. Б-кий. Головна става в Климци. — Богдан і Лев Лепкі. Журавлі, пісня. — Дмитро Рудик. „У нас не слобідно“. Бб. Зі звідів у Галичину. — Осип. На Плішці. — В. Га-щак. Ми побідимо! — Т. Мелень. Битви на Маківці. — Anerkennung für die Ukrainische Legion. .Признане Українським Січовим Стрільцям. — Привіт Українським Січовим Стрільцям від Української Боєвої Управи. — Червона Калина, пісня.

Українсько-польська демаркаційна лінія. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 13: на Україні.

Українсько-польська умова. „Укр. Голос“. Перемишль 1919, ч. 3, ст. 3.

В справі однакового поведення з раненими, інтернованими і полоненими.

Українсько-російські переговори. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. 4°, ч. 57, ст. 2.

В справі заключення миру.

Українсько-турецькі переговори. „Гром. Думка“. Вецляр 1918. 4°, ч. 9, ст. 2.

Ультиматум Петрограду до України. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 90, ст. 2—3.

Перша укр.-московська війна.

Ультиматум Україні. „Розсвіт“. Раштат 1917. 4°, ч. 88, ст. 1.

Текст виголошення війни Україні московською Радою Нар. Комісарів.

Управа Товариства. З життя Українського Воєнно-Історичного Товариства. „За Державність“. Збірник І. Каліш 1929. 8°, ст. 186—190.

Огляд діяльности від 1925 до 1929 рр.

Урочиста обітниця на вірність УНР. Військова присяга. „Прапор України“. Камянець Под. 1919. 4°, ст. 7—8.

14. X. 1919 в Камянці.

У. С. На допомогу інвалідам У. Г. А. „Кал. Черв. Кал.“ на 1932. Львів 1931. 8° ст. 160.

Кор. звіт за 1930 р.

У. С. Проти ілюзій. „Нов. Час“. Львів 1933, ч. 113, ст. 1—2.

В справі забезпечення польською державою українських воєнних інвалідів по закону з 17. III. 1932 р.

У. С. Яку матеріяльну поміч одержують наші інваліди? „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 7/8., ст. 36—37.

У 17-ті роковини боїв У. С. С. на Маківці (28. III. —12. V. 1915). „Діло“. Львів 1932, ч. 98, ст. 1.

Відозва Виділу Філії Т-ва Охорони воєнних могил у Сколім. Про поміщення у церкві в Грабівці скільськім пропамятної металевої таблиці з іменами похованих на Маківці вояків. Перелік імен.

У Свято вояцьких могил. „Неділя“. Львів 1937, ч. 23, ст. 1.

УСС. 1914—1934. Пропамятна вистава. Станиславів. Березень 1935. 16°, ст. 32.

Катальоґ вистави памяток по УСС.

УСС в Ужгороді. „Укр. Прапор“. Відень 1921, ч. 28: Дописі.

Дописувач подає відомости про геройства хор. Федора Михайлова, хор. Теодора Онишка, стрільця Івана Покути.

Устав українського руханкового стрілецького Т-ва „Січ“. Камянець 1919. 16°, ст. 32, ц. 7 грив.

СПЛАТІМО ВЕЛИКИЙ ДОВГ!

„Немає більшої любови, як та, коли хтось життя своє віддає за братів своїх!"

Так — за Святим письмом — годиться сказати про Тих, що лягли за рідний край і нарід.

Та чи не можна сказати так і проти х, що сили свої й здоровля своє віддали зя нас? Віддали — і живуть, животіють між нами, звичайно в злиднях, у холоді й голоді, бо й заробити не годні, будучи або каліками без рук і без ніг, або важко хворими від ран...

Це українські інваліди.

Є їх ще понад дві тисячі людей. Щоб забезпечити їм найскромніший прожиток, треба мати понад сто тисяч злотих річно. Нашим моральним обовязком є зложитися на цю суму — і на ще більшу.

Іде місяць — Листопад...

В цьому місяці згадаймо тих, що не жаліли здоровля й віддали його за свій нарід. І не жаліймо жертви на ту благородну ціль.

Нехай посилиться жертвенність на Українських Інвалідів! Ніхто не сміє відмовитися від помочі Українським Інвалідам у Листопаді.

Бо це їх місяць — Листопад...

Вони ждуть на нашу поміч, вірять в неї...

І подамо їм помічну руку — не як милостиню, тільки як скромну сплату Великого Довгу..

Цього вимагає наша честь перед нами самими і перед світом!

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ДОПОМОГИ ІНВАЛІДАМ У ЛЬВОВІ

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IX. річник / Число 11. / Листопад 1937.

ЗМІСТ:

Редаґує: В. Софронів-Левицький. Відповідальний редактор: Петро Посіка. Здрукарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.